

Ο μύθος του μονόδρομου και ο ρόλος των τοπικών κοινωνιών στην έξοδο από την κρίση

ΤΑΚΗΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

1. Οι ρίζες της σημερινής κρίσης στην εξωστρέφεια της μεταπολεμικής «ανάπτυξης»

Η σημερινή ουσιαστική, μολονότι όχι (ακόμη!) και τυπική χρεοκοπία της Ελληνικής οικονομίας:

- ΔΕΝ είναι ούτε ξαφνική, ούτε απλώς αποτέλεσμα των «κακών» πολιτικών που εφάρμοσε η προηγούμενη Νεοδημοκρατική κυβέρνηση, όπως ισχυρίζονται οι επαγγελματίες πολιτικοί του ΠΑΣΟΚ ή, αντίστροφα, των κακών χειρισμών της Πασοκικής κυβέρνησης, όπως ισχυρίζονται οι συνάδελφοι τους επαγγελματίες πολιτικοί της ΝΔ.
- ΔΕΝ είναι καν μόνο αποτέλεσμα της παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης, η οποία λειτούργησε απλώς ως καταλύτης για την τωρινή κρίση και όχι ως αιτία της. Ακόμη,
- ΔΕΝ είναι το απλό αποτέλεσμα της κλοπής δημόσιου χρήματος από τους Έλληνες κλεπτοκράτες στα προνομιούχα κοινωνικά στρώματα (φοροφυγάδες, μιζαδόροι κ.λπ.), μολονότι βέβαια συνέβαλαν και αυτοί το κατά δύναμη στην έκρηξη της κρίσης, αλλά και
- ΔΕΝ είναι αποτέλεσμα του «μεταπολιτευτικού μοντέλου ανάπτυξης» και των δήθεν «διαρθρωτικών προβλημάτων» με την έννοια της μαζικής επέκτασης του δημόσιου τομέα, των κλειστών επαγγελμάτων, των ανελαστικών εργατικών σχέσεων, της αδιαφάνειας και της διαφθοράς κ.λπ. όπως ισχυρίζεται σήμερα η σοσιαφιλελεύθερη κοινοβουλευτική χούντα. Όλα αυτά είναι βασικά διαρθρωτικά προβλήματα μόνο στο πλαίσιο της λογικής της ανταγωνιστικότητας και της νεοφιλελεύθερης διεθνοποίησης της οικονομίας της αγοράς. Ένα «μοντέλο» ανάπτυξης που έχει οδηγήσει σε μια πρωτόγνωρη ανισότητα και ανισομερή κατανομή της οικονομικής και συνακόλουθα της πολιτικής και κοινωνικής δύναμης,

τόσο στο εσωτερικό της κάθε ενσωματωμένης χώρας όσο και μεταξύ χωρών και εθνών.

- Η κρίση σήμερα, όπως θα προσπαθήσω να δείξω, ΕΙΝΑΙ απώτερη συνέπεια του εξωστρεφούς μεταπολεμικού μοντέλου ανάπτυξης που εισάχθηκε στην Ελλάδα στην μεταπολεμική περίοδο. Με αλλά λόγια, το «σκάσιμο της φούσκας», που αποτελούσε το μεταπολιτευτικό μοντέλο ανάπτυξης, μπορεί να εξηγηθεί επαρκώς μόνο εάν αναχθούμε σε ολόκληρο το μεταπολεμικό μοντέλο ανάπτυξης που θεμελιώθηκε πάνω στην ενσωμάτωση της Ελληνικής οικονομίας στην (συνεχώς διεθνοποιούμενη κατά την περίοδο αυτή), παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία της αγοράς, και την συνακόλουθη εξωστρέφεια, η οποία έφθασε στο αποκορύφωμα της με την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ/ΕΕ και αργότερα την Ευρωζώνη.¹ Η σημερινή δραματική επιδείνωση της ελληνικής οικονομικής κρίσης δεν αποτελεί παρά την αποκορύφωση της μόνιμης κρίσης της οικονομίας μας, σαν αποτέλεσμα των δομών που δημιούργησε ο μη Αυτόδύναμος χαρακτήρας της μεταπολεμικής οικονομικής ανάπτυξης. Σε τελική ανάλυση, η σημερινή κρίση είναι σαφώς συστημική και ανάγεται στις δομές, οικονομικές αλλά και πολιτικές και κοινωνικές, που δημιούργησε στην χώρα μας το σημερινό σύστημα της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς και το πολιτικό συμπλήρωμα του στην αντιπροσωπευτική «δημοκρατία»² που εγγενώς αποκλείουν την οικονομική Αυτοδυναμία — η οποία θα πρέπει να διακρίνεται από την οικονομική αυτάρκεια που δεν είναι ούτε εφικτή αλλά ούτε και επιθυμητή.

2. Ο συστημικός χαρακτήρας της κρίσης

Η κρίση στην Ελλάδα, όπως άλλωστε και σε κάθε χώρα ενσωματωμένη στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, που συμπληρώνεται στο πολιτικό επίπεδο από την αντιπροσωπευτική «δημοκρατία», είναι πολυδιάστατη. Οι κοινωνικές μάλιστα εκρήξεις που εκδηλώνονται όλο και συχνότερα τα τελευταία χρόνια, είτε με αφορμή γεγονότα στο πολιτικό επίπεδο (η εν ψυχρώ δολοφονία ενός 15ετους μαθητή το 2008), είτε όπως σήμερα με αφορμή γεγονότα στο οικονομικό επίπεδο (η επιβαλλόμενη από την υπερεθνική ελίτ σε συνεργασία με την εγχώρια ελίτ, μακροπρόθεσμη ριζική αλλαγή των εργασιακών και συνταξιοδοτικών σχέσεων, η συρρίκνωση του δημόσιου τομέα και το πετσόκομμα των εισοδημάτων) έκανε κατάφωρη τη συνεχή χειροτέρευση της πολυδιάστατης κρίσης.

---

¹ Βλ. Τάκης Φωτόπουλος, *Η Ελλάδα ως προτεκτοράτο της υπερεθνικής ελίτ* (Αθήνα: Γόρδιος, Ιούνιος 2010), κεφ. 1.

² Βλ. Τάκης Φωτόπουλος, *Η Παγκόσμια Κρίση, η Ελλάδα και το Αντισυστημικό Κίνημα* (Αθήνα: Κουκκίδα, 2009).

Έτσι, η κρίση στην Ελλάδα είναι σήμερα κατ' αρχήν οικονομική, όπως άλλωστε και σε κάθε άλλη χώρα που έχει περάσει από τη διαδικασία του ανοίγματος και της απελευθέρωσης των αγορών της και είναι συνέπεια της ενσωμάτωσης της στην νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, αλλά και των ειδικών συνθηκών που επικρατούν στην Ελλάδα σήμερα με την ουσιαστική χρεοκοπία της.

Κρίση Πολιτικής

Εντούτοις, η κρίση δεν αφορά μόνο στους οικονομικούς θεσμούς, δηλαδή, την καπιταλιστική οικονομία της αγοράς στην τωρινή της φάση της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης. Αφορά επίσης και σε ό,τι περνά σήμερα ως «δημοκρατία» και «πολιτική», δηλαδή, την αντιπροσωπευτική «δημοκρατία» και την «πολιτική», όπως αυτές υλοποιούνται από τους επαγγελματίες πολιτικούς όλων των κοινοβουλευτικών κομμάτων. Το γεγονός άλλωστε ότι δεν είναι πια μόνο οι συνήθειες «γνωστοί άγνωστοι» των ΜΜΕ αλλά χιλιάδες διαδηλωτές που φωνάζουν απέξω από το υπότιθέμενο ιερό της δημοκρατίας «να κάψουμε την Βουλή», είναι ενδεικτικό. Αυτά ακριβώς τα γεγονότα έβλεπαν τρομοκρατημένες οι ξένες ελίτ, τα οποία έκαναν φανερό ότι δεν πρέπει να πιστεύουν πως η κυβέρνηση των «σοσιαλιστών», παρά τον έλεγχο που ασκεί στα κοινοκρατούμενα συνδικάτα, έχει τη δύναμη να επιβάλλει τα ληστρικά μέτρα και αντέδρασαν ανάλογα στις αγορές. Και όχι γιατί, όπως λένε οι δικοί μας Γκεμπελίσκοι και τα κανάλια τους επειδή θέλουν από «κακία» οι κερδοσκόποι να κτυπήσουν το Ευρώ και αλλά παράμυθια που ξεκινούν από τον αρχιπαράμυθό πρωθυπουργό. Φυσικά και όπου βρουν «ψητό» οι κερδοσκόποι θα κτυπήσουν, και αυτή τη στιγμή το «ψητό» ήταν οι χώρες της Ευρωζώνης στον Νότο για τις οποίες η ένταξη, αναπόφευκτα κατά τη γνώμη μου για λόγους που θα εξηγήσω στη συνέχεια, σήμαινε συνεχή απόκλιση αντί για σύγκλιση, και εξαπέλυσαν γενική επίθεση — ανεξάρτητα από τους χειρισμούς των ελίτ που απλώς ΑΝΕΒΑΛΛΑΝ τη συνέχιση της κρίσης αλλά δεν την ματαίωσαν, όσο δαιωνίζονται οι δομικές αποκλίσεις.

Η κρίση αυτή της Πολιτικής εκδηλώνεται με την απαξίωση της πολιτικής γενικά και όχι με την απαξίωση της μικροπολιτικής του ενός ή του άλλου κόμματος, ή του Α σε σχέση με τον Β επαγγελματία πολιτικό. Και δεν αφορά μόνο τη διαφθορά και τα σκάνδαλα που τώρα το ένα κόμμα εξουσίας τα ρίχνει στο άλλο, προσπαθώντας να μετατρέψουν μια σαφή κρίση του πολιτικού συστήματος σε κρίση του ενός ή του άλλου κόμματος, ή το πολύ, του όλου «πολιτικού συστήματος» με το οποίο όμως απλά εννοούν το πελατειακό σύστημα και όχι το ίδιο βέβαια το σύστημα της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας». Όμως, το πελατειακό σύστημα είναι απλό σύμπτωμα του είδους «ανάπτυξης» μιας χώρας στην ημι-περιφέρεια όπως η Ελλάδα και είναι κοινό χαρακτηριστικό, σε διάφορους βέβαια βαθμούς, όλων των χωρών σε αυτή. Δεν προκαλεί επομένως έκπληξη το γεγονός ότι, πιθανώς, το κύριο

χαρακτηριστικό της πρόσφατης κοινωνικής έκρηξης στην Ελλάδα είναι η επιβεβαίωση του γεγονότος ότι ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού, ιδιαίτερα νέων που δεν έχουν ακόμη ενσωματωθεί στο πολιτικό και οικονομικό σύστημα — και οι πιθανότητες των περισσότερων από τους οποίους να ενσωματωθούν στο μέλλον είναι σχεδόν ανύπαρκτες! — είναι ανεξέλεγκτο από τις πολιτικές ελίτ. Η απαξίωση, όμως, αυτού που περνά για «πολιτική» και «δημοκρατία» δεν σημαίνει και γενικότερη απαξίωση της Πολιτικής, με την κλασική έννοια που εκφράζει την ατομική και συλλογική Αυτονομία. Αυτό φανερώνει όχι μόνο η σημαντικά μεγαλύτερη ένταση της Κοινωνικής Πάλης στη χώρα μας σε σχέση με τις περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες, αλλά ακόμη και μια έρευνα του Ε.Κ.Κ.Ε.³ πριν μερικά χρόνια, που δείχνει ότι σχεδόν 60% του λαού θεωρεί την πολιτική ως σημαντική αξία στη ζωή (από μέτρια σημαντική μέχρι πάρα πολύ), έναντι μόνο 42% στην Αγγλία.

Είναι, επομένως, προφανές ότι, για κάθε επαγγελματία πολιτικό, που έχει άλλωστε επενδυμένα συμφέροντα στην σημερινή «πολιτική», είναι αδιανόητη η διάκριση μεταξύ αυτού που περνά για πολιτική σήμερα (δηλαδή την μικροπολιτική του ενός κόμματος ή επαγγελματία πολιτικού έναντι του άλλου), και της Πολιτικής με την κλασική έννοια, ως της έκφρασης της ατομικής και συλλογικής Αυτό-νομίας (δηλαδή του καθορισμού των νόμων, που τους κυβερνούν, από τους ίδιους τους πολίτες, εφόσον η πολιτική βούληση δεν μπορεί να εκπροσωπηθεί παρά μόνο να είναι αντικείμενο ειδικής εξουσιοδότησης). Είναι εξίσου, όμως, πιθανό ότι οι πολίτες, ακόμη και αν δεν έχουν συνειδητοποιήσει αυτή τη διάκριση, αντιλαμβάνονται, έστω υποσυνείδητα, την ασημαντότητα αυτού που θεωρείται πολιτική σήμερα, γι' αυτό και το απαξιώνουν γενικά, και όχι γιατί...πρότιμούν τα τανκς, όπως κάποιοι επαγγελματίες πολιτικοί δυσφημούν και διαστρεβλώνουν αυτή την κοινή συνείδηση. Και είναι αυτή ακριβώς η κοινή συνείδηση για την ασημαντότητα της «πολιτικής» που αποτελεί το θεμέλιο της πολιτικής κρίσης, δεδομένου ότι Αυτοί που δεν ασχολούνται με την ασήμαντη μικρο-πολιτική, συνήθως, είναι οι ίδιοι που μετέχουν πρώτοι σε κοινωνικές εκρήξεις, όπως αυτές του περασμένου Δεκέμβρη στην Ελλάδα, ή αντίστοιχες στην Ευρώπη και αλλού! Όταν όμως ο μέσος πολίτης βλέπει την περιφρόνηση με την οποία αντιμετωπίζεται η δική του βούληση από τις ελίτ, οι οποίες δεν διστάζουν να παίρνουν τα πιο βάρβαρα μέτρα έναντίον του γκρεμίζοντας δικαιώματα που είχαν αποκτηθεί μετά από μακρούς αγώνες και χωρίς να διανοούνται καν να τον ρωτήσουν, έστω με ένα δημοψήφισμα εκ των υστέρων, τότε πια συνειδητοποιεί ότι αυτό που περνά για δημοκρατία είναι στη πραγματικότητα μια παρωδία «δημοκρατίας», αν όχι μια φάρσα!

Οι σημερινές αποκαλύψεις για την σήψη του πολιτικού μας συστήματος δεν αποτελούν, βεβαίως, ούτε νέο αλλά ούτε και πρωτόγνωρο φαινόμενο. Η σήψη της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας» και η γενικότερη κρίση της πολιτικής αποτελούν βασικά συστατικά στοιχεία

---

³ ΕΚΚΕ, "European Social Survey-ESS", (Νοέμβριος, 2003).

της σημερινής πολυδιάστατης κρίσης που εκτείνεται από το πολιτικό στο οικονομικό πεδίο και από το οικολογικό στο ευρύτερα κοινωνικό. Γι' αυτό, άλλωστε, και φαινόμενα ανάλογα με το «σκάνδαλο Ζήμενς» αποτελούν τα τελευταία, ιδιαίτερα, χρόνια συνήθη φαινόμενα σε κάθε αντιπροσωπευτική δημοκρατία και οικονομία της αγοράς: από τις ΗΠΑ μέχρι την Ιταλία και από την Γαλλία μέχρι την Βρετανία. Και, φυσικά, όσο χαμηλότερο το επίπεδο οικονομικής και πολιτικής ανάπτυξης και όσο, επομένως, λιγότερο τηρούνται κάποια προσχήματα διαφάνειας, τόσο περισσότερο σκανδαλώδης ο χαρακτήρας των φαινομένων αυτών, αλλά και τόσο μεγαλύτερη η διάχυσή τους σε ολόκληρη την κοινωνία με βάση την αρχή «το ψάρι βρωμάει από το κεφάλι» που βρίσκει ιδιαίτερη εφαρμογή στη χώρα μας. Στη πραγματικότητα, τα «σκάνδαλα» τύπου Ζήμενς αποτελούν απλώς αναπόφευκτα συμπτώματα ενός συστήματος που εγγενώς καθιερώνει την συναλλαγή μεταξύ των πολιτικών και οικονομικών ελίτ, το οποίο θα μπορούσε να ονομαστεί «συναλλάκτική δημοκρατία».

Συμπερασματικά, στο σημερινό επίπεδο διαπλοκής μεταξύ των πολιτικών και οικονομικών ελίτ και των Μ.Μ.Ε., κανένα σύστημα διαφάνειας δεν μπορεί να εξαφανίσει την συναλλάκτική δημοκρατία, η οποία αποτελεί το αναπόφευκτο αποτέλεσμα της δυναμικής της οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.

Κρίση κοινωνική

Πέρα όμως από την οικονομική και πολιτική της διάσταση, η κρίση είναι, επίσης, και βαθιά κοινωνική, όπως έχουν δείξει οι περασμένες εκρήξεις του φοιτητικού κινήματος σχετικά με τις προσπάθειες των νεοφιλελεύθερων και σοσιαφιλελεύθερων να εφαρμόσουν τις εντολές της ΕΕ για ιδιωτικοποίηση της εκπαίδευσης, οι οποίες τώρα με την βοήθεια της «τρώϊκας» θα ενταθούν περισσότερο, αλλά φυσικά και η έξαρση κοινωνικών φαινομένων όπως η κατάχρηση ναρκωτικών και της εγκληματικότητας, ιδιαίτερα κατά της περιουσίας, που είναι και τα δύο φαινόμενα τα οποία σαφώς οφείλονται στην εντεινόμενη πολυδιάστατη κρίση. Ακόμη, το πρόβλημα της μετανάστευσης θα γίνει πολύ πιο «καυτό» τώρα με την επιδείνωση της κρίσης στην Ελλάδα, δεδομένου ότι οι εκατοντάδες χιλιάδες μετανάστες που κάπως απορροφούσε, έστω σε εποχιακές και περιστασιακές δουλειές η οικονομία, τώρα θα βρεθούν χωρίς ακόμη και αυτές τις δουλειές και χωρίς την παράμικρή κοινωνική υποδομή, με αποτέλεσμα να καταφεύγουν περισσότερο στην παράβατικότητα για να επιβιώσουν, οδηγώντας σε ακόμη εντονότερες συγκρούσεις με φανερό ή λανθάνοντα ρατσιστικό χαρακτήρα — ιδιαίτερα αν τα φαινόμενα ανάδυσης και μαζικής επέκτασης λαϊκιστικών ακροδεξιών και Ισλαμοφοβικών κομμάτων και κινήσεων επεκταθούν και στη χώρα μας.

Οικολογική Κρίση

Και φυσικά, η κρίση είναι και οικολογική, όπως φανερώνει η δραματική υποβάθμιση της ποιότητας ζωής σε τερατοπόλεις όπως η Αθήνα και στις μικρές Αθήνες που δημιουργούνται κατ' εικόνα και ομοίωση στην υπόλοιπη επικράτεια. Η οικολογική κρίση έγινε τραγικά φανερό το καλοκαίρι του 2007, όταν πολλοί φτωχοί αγρότες έχασαν τη ζωή τους στις πυρκαγιές, ως αποτέλεσμα του συνδυασμού της κλιματικής αλλαγής, της διαφθοράς και της κοινωνικής αναλγησίας της εγκληματικής ελίτ. Περιττό βέβαια να προστεθεί ότι, όσο το σημερινό σύστημα αναπαράγεται, η οικολογική κρίση θα επιδεινώνεται, με ακόμη μεγαλύτερες αρνητικές συνέπειες στις χώρες της περιφέρειας και της ημιπεριφέρειας όπως η Ελλάδα, και ιδιαίτερα στα φτωχότερα στρώματα σε αυτές.⁴ Και αυτό, διότι η απώτερη αιτία της οικολογικής κρίσης, όπως άλλωστε και κάθε άλλης διάστασης της κρίσης, μπορεί να δειχθεί ότι είναι η συγκέντρωση εξουσίας/δύναμης που επιφέρει η δυναμική των κύριων συστημικών θεσμών: της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς και του πολιτικού της συμπληρώματος στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία.

Συγκεκριμένα, η οικολογική κρίση οφείλεται στην οικονομία ανάπτυξης την οποία αναπόφευκτα δημιουργεί η οικονομία της αγοράς. Τόσο η αστική συγκέντρωση που οδηγεί στις τερατοπολεις όσο και η οικονομία ανάπτυξης που είναι η κύρια αιτία για την οικονομική συγκέντρωση και την καταναλωτική κοινωνία οφείλονται σε αυτή τη δυναμική. Και φυσικά η «πράσινη ανάπτυξη» που διαφημίζουν οι Οικολόγοι Πράσινοι και το ΠΑΣΟΚ δεν λύνει το πρόβλημα του θερμοκηπίου όπως έχει δειχθεί από πολλές μελέτες, ακόμη και αν γεμίσουμε την Ελλάδα με τις κτηνώδεις Γερμανικές ανεμογεννήτριες και φωτοβολταϊκά, αλλά απλώς ενισχύει την παραγωγή και τις εξαγωγές χωρών με πράσινη τεχνολογία και προϊόντα (κυρίως της Γερμανίας). Γι' αυτό και οι ελίτ σε χώρες σαν τη Γερμανία (και μαζί τους και οι Πράσινοι) αγωνίζονται για την πράσινη ανάπτυξη, επειδή τη θεωρούν ότι όχι μόνο βοηθά στο ξεπέρασμα της οικολογικής κρίσης αλλά το κυριότερο γιατί είναι και μεγάλη «μπίζνα». Χώρες όμως στην περιφέρεια της ΟΝΕ σαν την Ελλάδα, που εισάγουν σχεδόν τα πάντα, όχι μόνο δεν πρόκειται να ενισχύσουν την παραγωγική τους ικανότητα υιοθετώντας μια διαδικασία πράσινης ανάπτυξης αλλά αντίθετα θα χειροτερεύσουν ακόμη περισσότερο τα διαρθρωτικά προβλήματα της Ελληνικής οικονομίας και ιδιαίτερα το ισοζύγιο πληρωμών και το εξωτερικό χρέος. Το μόνο δηλαδή όφελος για την Ελλάδα από την πράσινη ανάπτυξη θα προερχόταν, βασικά, από τη μεριά της κατανάλωσης (χαμηλότερο κόστος για την ενέργεια) και μόνο έμμεσα για την παραγωγή, κυρίως από τη δημιουργία κάποιων θέσεων εργασίας στο εμπόριο πράσινων προϊόντων και την εγκατάσταση ανεμογεννητριών, φωτοβολταϊκών κ.λπ.

---

⁴ Τάκης Φωτόπουλος, "The deadly fires in Greece: a «tragedy» or the inevitable outcome of the criminal elites' activities?," *The International Journal of Inclusive Democracy*, Vol. 3, No. 4 (October 2007) — και μια συντομότερη εκδοχή υπάρχει εδώ: « Η "ανάπτυξη" και οι εγκληματικές ευθύνες των ελίτ», *Ελευθεροτυπία* (1 Σεπτεμβρίου 2007).

Κρίση αξιών

Τέλος, η κρίση δεν είναι μόνο θεσμική, που αφορά στους κύριους οικονομικούς και πολιτικούς θεσμούς, αλλά επίσης — και κυρίως — μια κρίση αξιών, ιδεών αλλά και κουλτούρας. Είναι δηλαδή και μια κρίση πολιτισμική, με τη γενικότερη έννοια. Στην Ελλάδα μάλιστα υπάρχει η ιδιοτυπία ότι ο χαρακτήρας της Ελληνικής πολιτισμικής κρίσης είναι διφυής και θεμελιώνεται τόσο στο κυρίαρχο κοινωνικό παράδειγμα, που επιβάλλει η ιδεολογική παγκοσμιοποίηση («συστημικό» στοιχείο), όσο και στο στενά πολιτισμικό («παράδοσιακό» στοιχείο) της κρίσης που ξεκίνησε με τη γένεση του σύγχρονου Ελληνικού κράτους, εκφράζοντας μια εγγενή ιδεολογική κρίση, η οποία εκδηλώνεται ιστορικά με τη σύγκρουση μεταξύ «εκσυγχρονιστών» και παράδοσιακών. Φυσικά, τα δύο στοιχεία της κρίσης διαπλέκονται ποικιλοτρόπως και στη σημερινή πολιτισμική κρίση στην Ελλάδα η σύγκρουση συχνά εμφανίζεται ως μια σύγκρουση μεταξύ «Ευρωφρόνων» και «Ελληνοφρόνων».

Οι Ευρώφρονες (ή «εκσυγχρονιστές») είτε υιοθετούν αμιγώς την Νεοταξική ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης, που στηρίζεται στα ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες, είτε υιοθετούν ένα μίγμα Νεοταξικής και Ελληνο-ορθόδοξης ιδεολογίας που παντρεύει την ιδεολογία της πρώτης με τα φολκλορικά μόνο στοιχεία της δεύτερης. Αντίθετα, οι Ελληνόφρονες υιοθετούν μια ιδεολογία εθνικής ταυτότητας που στηρίζεται στο τερατώδες, αλλά και αντιφατικό, μίγμα του «Ελληνοχριστιανικού» πολιτισμού. Μολονότι, όμως, η πολιτισμική σύγκρουση που θεμελιώνεται στην παράδοσιακή πολιτισμική σύγκρουση εκφράζεται σήμερα με όρους σύγχρονους που παραπέμπουν στη σημερινή παγκοσμιοποίηση, εντούτοις, αυτή η σύγκρουση, αντίθετα με την πολιτισμική σύγκρουση που πηγάζει στην ίδια την παγκοσμιοποίηση, δεν έχει συστημικό χαρακτήρα, εφόσον δεν αμφισβητεί την ίδια την καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση, αλλά απλά την ιδεολογική παγκοσμιοποίηση που αυτή επιβάλλει. Κατά τη γνώμη μου, αυτός ο διφυής χαρακτήρας της Ελληνικής πολιτισμικής κρίσης μπορεί να εξηγήσει και τις γνωστές κοινωνικές αντιφάσεις στην Ελλάδα, τις οποίες δεν συναντά κανείς σε άλλες χώρες ενσωματωμένες στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Δηλαδή, το γεγονός ότι ακόμη και συντηρητικοί θεσμοί, όπως η Εκκλησία ή ο Στρατός, και συντηρητικά κόμματα, καθώς και η μεγάλη πλειοψηφία του λαού μπορεί να στρέφονται κατά της παγκοσμιοποίησης, της υπερεθνικής ελίτ και των πολέμων της, ενώ συγχρόνως εμπνέονται από τις βασικές αξίες της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης και του κυρίαρχου κοινωνικού παραδείγματος!

3. Το μεταπολεμικό Ελληνικό αναπτυξιακό μοντέλο

Γενικά, η στρατηγική ανάπτυξης που στηρίζεται στις δυνάμεις της αγοράς συνεπάγεται:

- είτε μια εσωστρεφή ανάπτυξη, που στηρίζεται στο εγχώριο κεφάλαιο, την εσωτερική αγορά και την ανάπτυξη μιας ενδογενούς τεχνολογίας (ή τη προσαρμογή της ξένης τεχνολογίας στις ντόπιες συνθήκες, όπως συνέβη στις περιπτώσεις ύστερης ανάπτυξης)
- είτε μια εξωστρεφή ανάπτυξη, που βασίζεται στη ξένη αγορά και τεχνολογία καθώς και το ξένο κεφάλαιο.

Στην Ελλάδα, η οικονομική στρατηγική στην προπολεμική περίοδο, η οποία περιλάμβανε μια περιορισμένη (φυσικά, ΜΗ ΑΥΤΟΔΥΝΑΜΗ) εκβιομηχάνιση που άρχισε στη δεκαετία του 1920, στηριζόταν βασικά στο ντόπιο κεφάλαιο και απευθυνόταν στην εσωτερική αγορά. Αντίθετα, στην μεταπολεμική περίοδο, η κυρίαρχη ελίτ, που εξήλθε νικήτρια —χάρης στη μαζική στρατιωτική και οικονομική βοήθεια των ΗΠΑ— από τον εμφύλιο πόλεμο στη δεκαετία του 1940, στήριξε την οικονομική ανάπτυξη σε μια διαδικασία εξωστρεφούς «ανάπτυξης» και αναδιάρθρωσης μέσω της ελεύθερης αγοράς,⁵ δηλαδή στο ξένο κεφάλαιο και την ξένη αγορά και δευτερευόντως στο εγχώριο κεφάλαιο που έπαιζε συνήθως μεταπρατικό ρόλο.

ΞΕΝΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Έτσι, όσον αφορά το ξένο κεφάλαιο, οι ξένες επενδύσεις, που πάντοτε αποτελούσαν τη μοναδική ελπίδα των κομμάτων εξουσίας για κάποια συνέχιση της «ανάπτυξης», αποτελούσαν ένα σχετικά πολύ μικρό ποσοστό στη συνολική συσσώρευση κεφαλαίου, γεγονός που σημαίνει ότι το ξένο κεφάλαιο ούτε θέλησε — ούτε άλλωστε μπορούσε να είναι το κίνητρο του — να παίξει ένα σημαντικό αναπτυξιακό ρόλο. Παρά τη μεγάλη εκροή μητροπολιτικού επενδυτικού κεφαλαίου προς την περιφέρεια και την ευρωπαϊκή ημι-περιφέρεια στη μεταπολεμική περίοδο, οι ξένες επενδύσεις στην Ελλάδα, στη διάρκεια ολόκληρης της περιόδου μέχρι το 1980, αντιπροσώπευαν λιγότερο του 3% του ετήσιου σχηματισμού κεφαλαίου. Ακόμα και στη διάρκεια της «βιομηχανικής μας άνοιξης» (1965-73), η συγκέντρωση του ξένου κεφαλαίου σε τρεις μόνο βιομηχανικούς τομείς (αλουμίνιο, διυλιστήρια και χημικά), που ανήκαν στους «τομείς-κλειδιά» της ελληνικής οικονομίας,⁶ κατέληξε σε μια πολύ αποσπασματική εκβιομηχάνιση μερικών σύγχρονων τομέων που δεν περιλάμβανε ωστόσο τον ζωτικό κλάδο της μεταλλουργικής βιομηχανίας. Εντούτοις, δεδομένου ότι οι σύγχρονοι τομείς χαρακτηρίζονταν από μεγαλύτερη παράγωγικότητα και συγκέντρωση κεφαλαίου και εργασίας από όσο οι παράδοσιακοί, αναπτύχθηκε ένας σημαντικός βαθμός δυΐσμού την περίοδο αυτή της βιομηχανικής άνοιξης.⁷

⁵ Βλ. Τάκης Φωτόπουλος, *Εξαρτημένη Ανάπτυξη: η Ελληνική Περίπτωση* (Εξάντας, 1985 & 1987).

⁶ Τ. Fotopoulos, "Key sectors in the Greek Economy," *Greek Economic Review*, Vol. 2, No. 1 (1980), σελ. 78-86.

⁷ Τ. Φωτόπουλος, *Εξαρτημένη ανάπτυξη*, ό.π. σελ. 198-206.

Όσον αφορά το ελληνικό κεφάλαιο, ούτε το εγχώριο, ούτε το εφοπλιστικό κεφάλαιο στο εξωτερικό, έδειξε ποτέ ιδιαίτερο ενδιαφέρον να αναλάβει την εκβιομηχάνιση της χώρας. Οι επενδύσεις στη μεταποίηση σε όλη τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, παρέμειναν σταθερά στο πολύ χαμηλό ποσοστό του 15% των συνολικών επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, ενώ η πλειοψηφία των επενδύσεων (56%) στρεφόταν στις κατοικίες και τα έργα υποδομής, όπου συγκεντρωνόταν η προτίμηση του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα αντίστοιχα. Έτσι, σαν ποσοστό του ΑΕΠ, οι ελληνικές επενδύσεις στη μεταποίηση ήταν από τις χαμηλότερες στις χώρες του ΟΟΣΑ. Ακόμη και στη περίοδο της «Βιομηχανικής Άνοιξης» η Ελλάδα αφιέρωνε μόνο 3% του Εθνικού εισοδήματος της για επενδύσεις στη μεταποίηση, όταν οι ήδη βιομηχανοποιημένες χώρες του κέντρου (Γαλλία, Ιταλία, Ιαπωνία, Ολλανδία, Βέλγιο) καθώς και ημι-περιφερειακές χώρες όπως η Ισπανία και η Πορτογαλία, αφιέρωναν διπλάσιο ποσοστό.⁸ Η πλειονότητα των επενδύσεων, τόσο των δημοσίων (περίπου 28% του συνόλου) όσο και των ιδιωτικών, προσανατολίστηκε προς το «κοινωνικό κεφάλαιο».

Το σχετικά περιορισμένο ποσό ιδιωτικών επενδύσεων που στρεφόταν στη μεταποίηση, προσανατολιζόταν παράδοσιακά προς τη παραγωγή ελαφρών καταναλωτικών αγαθών. Δηλαδή, σε δασμοβίωτες δραστηριότητες στους λεγόμενους παράδοσιακούς κλάδους, οι οποίοι επιβίωναν στον ανταγωνισμό (παρά τη χαμηλή παράγωγικότητα του και τον επίσης χαμηλό βαθμό συγκέντρωσης κεφαλαίου και εργασίας) μόνο χάρη στις εφαρμοζόμενες πολιτικές αυτάρκειας, στη προπολεμική περίοδο — όταν στην Ελλάδα, όπως και αλλού στη περιφέρεια, οι δεσμοί εξάρτησης με τις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες (ΑΚΧ) χαλάρωσαν — και χάρη στη δασμολογική προστασία και τη κρατική βοήθεια, στη μεταπολεμική. Το 1980, οι παράδοσιακοί τομείς (τρόφιμα, ποτά, καπνός, υφάσματα, είδη ένδυσης και υπόδησης, δέρμα, έπιπλα, εκτύπωση, τσιμέντο) κάλυπταν σχεδόν το 60% της παραγωγής και τα 2/3 της απασχόλησης στη μεταποίηση.

Η βαθμιαία όμως εξάλειψη της κρατικής προστασίας, μετά την είσοδο της χώρας στην ΕΟΚ, κτύπησε ιδιαίτερα σκληρά τη δραστηριότητα του εγχώριου κεφαλαίου στους παραπάνω τομείς. Η διείσδυση των Κοινοτικών εισαγωγών στους παράδοσιακούς τομείς τετραπλασιάστηκε μέσα σε λίγα χρόνια. Εκτός, λοιπόν, από λίγες υγιείς μονάδες, από τις οποίες οι περισσότερες περιήλθαν στον έλεγχο του ξένου κεφαλαίου, οι υπόλοιπες αντιμετώπισαν πρόβλημα επιβίωσης, όπως άλλωστε έδειξε και το φαινόμενο των προβληματικών επιχειρήσεων. Το ξεπούλημα, επομένως, στο ξένο κεφάλαιο και η συναφής παροδική έξαρση του χρηματιστηρίου τη δεκαετία του '90 ήταν αντανάκλαση του μεταβατικού φαινομένου ενοποίησης και συγκέντρωσης του, κοινοτικού κυρίως, κεφαλαίου ενόψει της καθιέρωσης της Ενιαίας Αγοράς. Ήταν δηλαδή ένα μεταβατικό φαινόμενο που συνεπαγόταν τον αφελληνισμό της μικρής ελληνικής βιομηχανίας.

---

⁸ OECD, *Economic Surveys: Greece 1978*, σελ. 29.

Φαινόμενο, που αναπόφευκτα είχε αργότερα παράπέρα αρνητικές οικονομικές συνέπειες, ιδιαίτερα στο ισοζύγιο πληρωμών, εξαιτίας των εκροών μερισμάτων/κερδών και επαναπατριζομένων κεφαλαίων.

Δεν ήταν λοιπόν περίεργο ότι η αναλογία του μεταποιητικού προϊόντος στο εθνικό στην Ελλάδα, αφού ξεπέρασε το 20% στην περίοδο της βιομηχανικής άνοιξης την δεκαετία του 1970, έπεσε κάτω από το μισό στην παρούσα δεκαετία, ενώ στην ευρωζώνη παρά την πτώση του και εκεί, εξακολουθεί να είναι σχεδόν διπλάσιο από το Ελληνικό!⁹ Ούτε βέβαια είναι εκπληκτικό ότι η Ελλάδα στη μεταπολεμική περίοδο είχε μια από τις χαμηλότερες αναλογίες μεταποιητικού στο εθνικό προϊόν μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ και ίσως τη χαμηλότερη αν ληφθεί υπόψη το σχετικά χαμηλό κατά κεφαλή εισόδημα της και η επικράτηση μικρών μονάδων με μεταποιητική δραστηριότητα που συγκεντρώνεται σε χαμηλά στάδια επεξεργασίας. Αναπόφευκτα, το καταναλωτικό πρότυπο που δημιουργούσε η ενσωμάτωση της χώρας στην διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς ήταν εντελώς ασύμβατο με τον μεταποιητικό τομέα που είχε δημιουργήσει το στρεβλό επενδυτικό πρότυπο.

Η διαδικασία «ανάπτυξης» της Ελλάδας, σε αντίθεση με εκείνη που ακολούθησαν ιστορικά οι σημερινές αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, δεν περιλαμβάνει καμιά αξιόλογη φάση εκβιομηχάνισης. Από μια αγροτική οικονομία που απασχολούσε πάνω από το μισό του ενεργού πληθυσμού στον πρωτογενή τομέα κατά τη προπολεμική περίοδο, προχώρησε κατ' ευθείαν στο στάδιο μιας οικονομίας υπηρεσιών κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Χαρακτηριστικά, όπως έδειξα αλλού,¹⁰ η αναλογία του μεταποιητικού προϊόντος στο ΑΕΠ που έφθασε το απόγειο της στη δεκαετία του '70, αρχίζει μια καθαρά φθίνουσα πορεία την δεκαετία του '80, έτσι ώστε από πάνω από 20% τη δεκαετία του 1970 να πέσει κάτω από το μισό σήμερα.¹¹

Το γεγονός αυτό είχε, φυσικά, όχι μόνο οικονομικές συνέπειες στις οποίες θ' αναφερθώ στη συνέχεια αλλά και κοινωνικές, δεδομένου ότι ποτέ δεν διαμορφώθηκε στην Ελλάδα ισχυρή εργατική τάξη και, αντίστοιχα, αστική τάξη και αστικό Κράτος με χαρακτήρα και δομές παρόμοιες με αυτές των καπιταλιστικών μητροπόλεων, γεγονός που την εντάσσει σαφώς στην ημι-περιφέρεια των αναπτυγμένων καπιταλιστικών κρατών, παρά τη μυθολογία για την ισχυρή Ελλάδα (την οποία παράδόξως υιοθέτησαν και μεγάλα τμήματα της Αριστεράς!) που δημιούργησε η αναπτυξιακή «φούσκα».

---

⁹ *World Development Indicators 2008*, Table 4.2.

¹⁰ Τ. Φωτόπουλος, *Η Νεοφιλελεύθερη Συναίνεση και η Κρίση της Οικονομίας Ανάπτυξης* (Γόρδιος, 1993), Διάγραμμα 1 — [ολόκληρο το βιβλίο on line](#).

¹¹ World Bank, *World Development Indicators 2008*, Table, 4.2

ΞΕΝΗ ΑΓΟΡΑ: Το δεύτερο κύριο χαρακτηριστικό μιας εξωστρεφούς ανάπτυξης είναι η στήριξη στην ξένη αγορά, δηλαδή στις εξαγωγές που όχι μόνο χρηματοδοτούν τις εισαγωγές αλλά και αποτελούν τον κύριο παράγοντα μεγέθυνσης της οικονομίας. Η ιδιοτυπία όμως του ελληνικού εξωστρεφούς αναπτυξιακού μοντέλου είναι ότι η εξωστρέφεια του δεν εκδηλώνεται, όπως συνήθως, με τον εξαγωγικό χαρακτήρα της οικονομίας. Οι εξαγωγές εμπορευμάτων μόλις καλύπτουν το 40% των εισαγωγών μας σε ολοκληρη τη μεταπολεμική περίοδο και αυτό αποτελεί ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά στο κόσμο. Έτσι, η αναλογία των εισαγωγών που καλύπτουν οι εξαγωγές παρουσιάζει μια φθίνουσα μακροπρόθεσμη τάση και σήμερα είναι κάτω από το 33%,¹² ενώ προπολεμικά η αναλογία εξαγωγών στις εισαγωγές είχε μια αντίστροφη ανοδική τάση και από 53% το 1929 είχε φθάσει το 66% το 1938! Έτσι, η εξωστρέφεια της οικονομίας μας εκδηλώνεται με την ολοκληρωτική σχεδόν εξάρτηση της αναπτυξιακής διαδικασίας από τους άδηλους πόρους (εμβάσματα μεταναστών, ναυτικών και τουριστικό συναλλάγμα) και την εισαγωγή κεφαλαίων. Τόσο όμως οι άδηλοι πόροι όσο και τα εισαγόμενα κεφάλαια δεν είχαν ποτέ βασική τους κατεύθυνση τις παράγωγικές επενδύσεις στη μεταποίηση. Όλη αυτή η διαδικασία αντανakλάται σαφώς στο χρόνιο έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου (ΕΙ), που συνεχώς χειροτερεύει, καθώς και στους τρόπους που χρησιμοποιήθηκαν για τη χρηματοδότηση του οι οποίοι, σε τελική ανάλυση, στηρίχθηκαν στον εξωτερικό δανεισμό.

Η δέθεν μεταπολεμική ανάπτυξη

Με βάση μια επιφανειακή ανάλυση που στηρίζεται, για παράδειγμα, στον ρυθμό ανάπτυξης του Εθνικού Εισοδήματος θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει, τουλάχιστον για τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες (1950-80), ότι η ελληνική μεταπολεμική ανάπτυξη ήταν επιτυχής, με το εθνικό εισόδημα ν' αυξάνει με τον ψηλό ρυθμό του 6%¹³ και με αντίστοιχη υλική βελτίωση του επιπέδου ζωής — αλλά όχι και της ποιότητας της, ιδιαίτερα για παραπάνω από τον μισό πληθυσμό που συγκεντρώθηκε στην τερατούπολη της Αθήνας και στη Θεσσαλονίκη. Τα όρια, όμως, της «ανάπτυξης» αυτής φάνηκαν καθαρά στις επόμενες δεκαετίες (1980-2000) όταν ο μέσος ρυθμός ανάπτυξης μειώθηκε δραστικά στο 1,5%,¹⁴ παρόλο που στο πρώτο μισό της παρούσας δεκαετίας (2000-2006) δημιουργήθηκε μια «αναπτυξιακή φούσκα», η οποία οδήγησε σε μια παροδική ανάκαμψη της τάξης του 4,4%,¹⁵ γεγονός που είχε οδηγήσει «έγκυρους» αναλυτές (πέρα από τους επαγγελματίες

---

¹² Η αναλογία των εξαγωγών στις εισαγωγές έπεσε από 44% τη δεκαετία του 1950 στο 38% τις επόμενες δύο δεκαετίες, για να φθάσει το 33% το 2006 (ενώ την ίδια περίοδο ήταν πάνω από 100% στην ευρωζώνη!) βλ. *Νεοφιλελεύθερη Συναίνεση*, ό.π., Διαγρ 2 και *World Development Indicators 2008*, Table 4.4 & 4.5.

¹³ Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Η Νεοφιλελεύθερη Συναίνεση και η Κρίση της Οικονομίας Ανάπτυξης*, ό.π., κεφ. 7.

¹⁴ World Bank, *World Development Indicators 2002*, Table, 4.1.

¹⁵ *World Development Indicators 2008*, Table 4.1.

πολιτικούς) να μιλούν για την «ισχυρή» Ελλάδα που «δεν είναι πια αυτή που ήταν... εδώ και χρόνια ανήκει στις 20-25 ισχυρότερες και πλουσιότερες χώρες του κόσμου».¹⁶ Η ψευδής αυτή εικόνα βέβαια ήδη ανατράπηκε σήμερα δραματικά μετά το σκάσιμο της φούσκας, που έδινε την εικόνα της ισχυρής Ελλάδας, και την συνακόλουθη «εισβολή» του ΔΝΤ και της ΟΝΕ, με τη σύμπραξη των ίδιων ελίτ που τόσα χρόνια βαυκάλιζαν τον λαό για την ισχυρή Ελλάδα!

Όμως, στη πραγματικότητα, το μεταπολεμικό μοντέλο «ανάπτυξης» είχε εξαντληθεί ήδη από τη δεκαετία του 1980 και απλώς αναστήθηκε τεχνητά στην αρχή της παρούσας δεκαετίας (χάρη στον φθινό δανεισμό μέσα στην Ευρωζώνη) για να καταρρεύσει οριστικά στο τέλος της. Αν δηλαδή εξετάσουμε τους τρεις μεγάλους τομείς της οικονομίας τότε θα διαπιστώσουμε ότι η κατακόρυφη πτώση της ποσοτικής ανάπτυξης από τη δεκαετία του 1980 και μετά, που συμπίπτει με την ένταξη μας στην ΕΕ, ούτε τυχαία ήταν, αλλά ούτε και προσωρινή.

Στον **πρωτογενή τομέα**, ο αγροτικός εκσυγχρονισμός, που έδωσε σημαντική ώθηση στην αγροτική και γενικότερη οικονομική ανάπτυξη στη μεταπολεμική περίοδο, έδειξε καθαρά τα όρια του. Έτσι, η εξάντληση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων του μεταπολεμικού μοντέλου έγινε φανερή από το γεγονός ότι το ισοζύγιο αγροτικών προϊόντων από θετικό υπέρ της Ελλάδος πριν την ένταξη στην ΕΟΚ, μεταβάλλεται σε αρνητικό μετά την ένταξη. Χαρακτηριστικά, ήδη από τα πρώτα χρόνια μετά την ένταξη, τα Κοινοτικά τρόφιμα έφθασαν να καλύπτουν το 28% των αναγκών μας το 1987, έναντι μόνο 6% το 1980, τον τελευταίο χρόνο πριν την ένταξη. Η σημαντική μάλιστα βελτίωση του αγροτικού εισοδήματος στη δεκαετία του 1980, όπως έδειξε σχετική μελέτη του ιδρύματος Μεσογειακών Μελετών, οφειλόταν βασικά στις σημαντικές κρατικές και κοινοτικές επιδοτήσεις της δεκαετίας αυτής και όχι σε σημαντική βελτίωση των αγροτικών παραγωγικών επιδόσεων. Κατά συνέπεια, η σταδιακή μείωση των Κοινοτικών επιδοτήσεων και η αυξανόμενη ενσωμάτωση της ελληνικής γεωργίας στην διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, με τον συνακόλουθο εντεινόμενο ανταγωνισμό, αναπόφευκτα, οδήγησε στον μαρασμό του αγροτικού τομέα.

Στον **δευτερογενή τομέα**, οι βασικοί μοχλοί ανάπτυξης μεταπολεμικά ήταν ο οικοδομικός οργανισμός του ντόπιου κεφαλαίου και οι ξένες επενδύσεις που πήραν σημαντικές διαστάσεις σε μερικούς βιομηχανικούς κλάδους στις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Ακόμη όμως και η οικοδομική δραστηριότητα, που έδωσε την ώθηση στη μεταπολεμική ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα και απορρόφησε ένα πολύ σημαντικό τμήμα των εμβασμάτων και εισροών κεφαλαίου, μειώθηκε τη δεκαετία του 1980, όταν οι επενδύσεις σε κατοικίες έπεσαν από ένα μέσο ποσοστό 7,5% του εθνικού εισοδήματος στη δεκαετία του '70, στο 4,5% στη δεκαετία του '80. Ακόμη, η αποσπασματική και εξαρτημένη εκβιομηχάνιση

---

¹⁶ Βλ. Ν. Κοτζιάς, *Ημερησία* (10-11/7/2004).

που είχε έναυσμα τις ξένες επενδύσεις στη περίοδο της «Βιομηχανικής Άνοιξης» ανακόπηκε από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, όταν το μητροπολιτικό κεφάλαιο μετατόπισε γενικά τις προτιμήσεις του από τις άμεσες επενδύσεις στη περιφέρεια στον δανεισμό, ενώ ειδικά η Ελλάδα αντιμετώπιζε και το τέλος της «σταθερότητας» που είχε εξασφαλίσει η μαζική μεταπολεμική μετανάστευση που σε συνδυασμό με την πολιτική (μετεμφυλιακή) καταπίεση είχαν εξασφαλίσει μια συμπύεση των μισθών που δημιουργούσε ιδανικές συνθήκες για το κεφάλαιο, κυρίως το ξένο.

Έτσι, από την δεκαετία του 1980 και μετά, ο τομέας των υπηρεσιών έγινε ο κύριος φορέας της ποσοτικής ανάπτυξης στη χώρα μας που μας οδήγησε στην σημερινή «οικονομία των υπηρεσιών» η οποία είναι ένα από τα κύρια συμπτώματα της δομικής κρίσης.

Η αιτία της διαρθρωτικής ή δομικής κρίσης

Ποια είναι όμως η απώτερη αιτία της δομικής κρίσης που είναι πράγματι μια διαρθρωτική κρίση με την κλασική έννοια του όρου (και όχι με την έννοια-μαϊμού που χρησιμοποιούν νεοφιλεύθεροι και σοσιαφιλελεύθεροι και βέβαια η κοινοβουλευτική χούντα, όπως ανέφερα), που οδήγησε στην σημερινή αποτυχία του μοντέλου «ανάπτυξης» και, έμμεσα, του ίδιου του συστήματος της οικονομίας της αγοράς στη σημερινή μορφή του; Η κύρια, κατά τη γνώμη μου αιτία είναι το σημαντικό και διευρυνόμενο άνοιγμα μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης, σαν συνέπεια της θεμελιακής αντίφασης που δημιουργούσε η εξαρτημένη ανάπτυξη, δηλαδή μια ανάπτυξη που δεν στηριζόταν στις δυνάμεις της ίδιας της χώρας αλλά στην εξωτερική αγορά και το ξένο κεφάλαιο. Έτσι, στη διάρκεια ολόκληρης της μεταπολεμικής περιόδου, υπήρχε ένα τεράστιο χάσμα μεταξύ δαπανών και παραγωγής το οποίο, μετρούμενο σε σταθερές τιμές, αυξήθηκε από 15% περίπου του ΑΕΠ στη δεκαετία του 1950, σε 20% στη περίοδο 1960-79.¹⁷ Αυτή η χρόνια ανισορροπία οικονομικών πόρων δεν συνεπάγεται απλώς ένα συνηθισμένο πρόβλημα υπερβάλλουσας ζήτησης, αλλά σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα, τόσο στο σκέλος της παραγωγής, όπως εκδηλώνονται στο ΕΠΕΝΔΥΤΙΚΟ ΠΡΟΤΥΠΟ όσο και σε εκείνο της δαπάνης ΟΠΩΣ ΕΚΦΡΑΖΟΝΤΑΙ ΜΕ ΤΟ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΟ ΠΡΟΤΥΠΟ. Μάλιστα, η χειροτέρευση στο ισοζύγιο πόρων, όπως έδειξα αλλού¹⁸ έγινε εντονότερη στη δεκαετία του 1960 όταν, με τη συμφωνία σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ, επιταχύνθηκε η διαδικασία του ανοίγματος της ελληνικής οικονομίας προς την παγκόσμια αγορά. Η τεράστια αύξηση της μετανάστευσης και του τουρισμού και η συνακόλουθη αύξηση των εμβασμάτων από το εξωτερικό χρησιμοποιήθηκε από τότε για να χρηματοδοτηθεί το διευρυνόμενο έλλειμμα στο ισοζύγιο πόρων. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι η βελτίωση στο ισοζύγιο πόρων, που φανερώνει η μείωση του ανοίγματος μεταξύ παραγωγής και δαπάνης κατά τη δεκαετία του 1970, ήταν εντελώς παροδική και με το τέλος

¹⁷ *Εξαρτημένη ανάπτυξη, η Ελληνική περίπτωση*, Πιν Δ5

¹⁸ Βλ. *Νεοφιλελευθερή Συναίνεση*, ό.π. Διάγραμμα 13

της «βιομηχανικής άνοιξης», στο τέλος της ίδιας δεκαετίας, το άνοιγμα ξαναρχίζει την ανοδική πορεία του, παγιώνοντας μια μακροπρόθεσμη αυξητική τάση που επιβεβαιώνεται από τη στατιστική ανάλυση.

Αναφέρθηκα ήδη στο στρεβλό επενδυτικό πρότυπο όταν συζητούσα τον ρόλο του ξένου και ντόπιου κεφαλαίου όπου είδαμε πως, εκτός από τη βραχύβια «βιομηχανική άνοιξη» του 1965-73 που προκάλεσαν κάποιες ξένες επενδύσεις, οι οποίες είχαν προσελκυθεί από τις ιδιάζουσες συνθήκες της περιόδου (φτηνή εργατική δύναμη λόγω τη συμπίεσης μισθών που προκαλούσε η μαζική ανεργία/υποαπασχόληση — γι' αυτό και η μετανάστευση της περιόδου) καθώς και τις συνθήκες πολιτικής μετεμφυλιακής «σταθερότητας» που δημιούργησαν την εξαρτημένη εκβιομηχάνιση της «Άνοιξης» αυτής, οι υπόλοιπες επενδύσεις, ιδιωτικές και δημόσιες στρεφόντουσαν στα έργα υποδομής και τους παράδοσιακούς δασμοβίωτους κλάδους, οι οποίοι άρχισαν να εκλείπουν μετά την ένταξη στην ΕΟΚ το 1981 και την άρση των δασμών.

Όσον αφορά το καταναλωτικό πρότυπο, στην μεταπολεμική Ελλάδα, ιδιαίτερα από την Χούντα και μετά, ιδρύθηκε μια «εξωστρεφής καταναλωτική κοινωνία», δηλαδή μια καταναλωτική κοινωνία που δεν θεμελιωνόταν στην ανάπτυξη μιας μαζικής αγοράς για τα εγχώρια προϊόντα, αλλά αντίθετα, στηριζόταν βασικά στην εξωτερική αγορά δημιουργώντας ένα πρότυπο που αποτελούσε οργανικό τμήμα της παγκόσμιας, παρά της εσωτερικής αγοράς. Έτσι, από πλευράς ζήτησης, το μικρό μέγεθος της αγοράς για τα εγχώρια βιομηχανικά προϊόντα οφείλεται περισσότερο στη διάρθρωση παρά στο ύψος της ζήτησης. Εντούτοις, τόσο το ύψος της ζήτησης όσο και η διάρθρωση της συμβάλλουν σημαντικά στην αυξανόμενη ανισοροπία πόρων.

Όσον αφορά, πρώτα, το ύψος της ζήτησης, η φύση της οικονομίας ως μιας «οικονομίας υπηρεσιών», σε συνδυασμό με τη μαζική εισροή εμβασμάτων από το εξωτερικό (ναυτιλιακά, μεταναστευτικά κ.λπ.) δημιούργησε ένα έντονα καταναλωτικό τύπο κοινωνίας, που εκδηλώνει τυπικά χαρακτηριστικά μιας «ραντιέρικης» νοοτροπίας.¹⁹ Έτσι, η ιδιωτική κατανάλωση στην Ελλάδα απορρόφησε το 74% του ΑΕΠ το 1990, έναντι 57% κατά μέσο όρο στις χώρες της Ευρωζώνης. Και ο καταναλωτικός χαρακτήρας της Ελληνικής οικονομίας εντάθηκε ακόμη περισσότερο στην παρούσα δεκαετία, όταν το ποσοστό εγχώριας αποταμίευσης το 2006 έφθασε το 16% του ΑΕΠ έναντι 22% στις χώρες της Ευρωζώνης.²⁰

Το πρόβλημα όμως δεν ήταν απλώς η δημιουργία μιας έντονα καταναλωτικής κοινωνίας αλλά και η παράλληλη ανάπτυξη ενός καταναλωτικού πρότυπου που ήταν ασύμβατο με την ανάπτυξη μαζικής αγοράς για τα εγχώρια βιομηχανικά προϊόντα. Σε αυτό συνέβαλαν

¹⁹ OECD, *Economic Surveys, 1986-7*, ό.π., σελ. 38.

²⁰ *World Development Indicators 2008*, ό.π. Table 4.8.

παράγοντες όπως η μεγάλη ανισότητα στη κατανομή του εισοδήματος με τους οικονομικά ισχυρότερους να προτιμούν τα Ευρωπαϊκά προϊόντα λόγω της ψηλότερης τεχνολογίας τους, έστω και αν ήταν ακριβότερα, ενώ οι φτωχότεροι άρχισαν να προτιμούν τα ξένα προϊόντα όταν άρχισαν οι πάμφθηνες εισαγωγές από τους αναπτυξιακούς «παράδεισους» της περιφέρειας. Ακόμη, δεδομένου ότι μπορεί βάσιμα να υποτεθεί πως οι μισθωτοί προτιμούν τα εγχώρια βιομηχανικά προϊόντα από τα ξένα,²¹ το μικρό μέγεθος της αγοράς για τα εγχώρια βιομηχανικά προϊόντα μπορεί βάσιμα να αποδοθεί επίσης στη μικρή αναλογία των μισθωτών στον ενεργό πληθυσμό.

Τέλος, είναι φανερό ότι τα παραπάνω διαρθρωτικά χαρακτηριστικά έχουν δημιουργήσει ένα φαύλο κύκλο που δεν επιτρέπει την ανάπτυξη της εσωτερικής αγοράς. Έτσι, το μικρό μέγεθος της αγοράς για τα εγχώρια προϊόντα αποθαρρύνει τους ντόπιους επενδυτές και οδηγεί στην αύξηση των αυτοαπασχολουμένων. Καθώς όμως το εισόδημα των τελευταίων αυξάνεται (σε μεγάλο βαθμό ανεξέλεγκτα μέσα στη παράοικονομία όπου ανθεί η αυτο-απασχόληση), η ζήτηση για τα ξένα προϊόντα επιταχύνεται και μειώνεται αντίστοιχα η ζήτηση για τα ελληνικά βιομηχανικά προϊόντα. Το «αποτέλεσμα εισοδήματος» και το «αποτέλεσμα επίδειξης», που αποτελούν τυπική αιτία του ανισομερούς καταναλωτικού προτύπου σε πολλές χώρες της Λατινικής Αμερικής,²² φαίνεται επομένως να λειτουργούν εξίσου αποτελεσματικά και στην Ελλάδα.

Ο συνδυασμός του στρεβλού επενδυτικού πρότυπου με ένα αντίστοιχα στρεβλό καταναλωτικό πρότυπο — και τα δύο συνέπεια της εξωστρέφειας που υιοθέτησε το μεταπολεμικό μοντέλο ανάπτυξης σε μια χώρα που δεν είχε ακόμη αποκτήσει ανταγωνιστική παράγωγική δομή ήταν οι γνωστές παθογένειες που μας οδήγησαν στη σημερινή κρίση που δεν είναι παρά συνέπειες της δομικής κρίσης.

Συνέπειες της δομικής κρίσης

— **Η ανάπτυξη ενός εξογκωμένου και κατά κανόνα παράσιτικού τριτογενούς τομέα.** Έτσι, η συνεισφορά του τομέα αυτού στην αύξηση του ΑΕΠ αυξήθηκε σταθερά (από 47% στη δεκαετία του 1950 σήμερα να πλησιάζει το 80%). Μια αύξηση που είναι πολύ ταχύτερη της αντίστοιχης στον τριτογενή τομέα των άλλων χωρών της Ευρωζώνης (π.χ. οι αντίστοιχοι ρυθμοί αύξησης για τη περίοδο 2000-2006 ήταν 4,8% για την Ελλάδα και 1,7% για τις χώρες της Ευρωζώνης).²³ Αναλυτικότερα, ενώ στην περίοδο 1980-1999 ο αγρότικός τομέας ήταν στάσιμος, σημείωσε αρνητική ανάπτυξη στην παρούσα δεκαετία (2000-2006). Ακόμη, ο δεύτερογενής τομέας ήταν επίσης σχεδόν στάσιμος την περίοδο 1980-99 για να σημειώσει

²¹ Νεγρεπόντη-Δελιβάνη, *Η προβληματική Ελληνική βιομηχανία*, ό.π. σελ. 60.

²² Pollin and Alarcon, *International Review of Applied Economics*, ό.π. σελ. 131-32.

²³ Στο ίδιο, Table 4.1.

αύξηση περίπου 3% στο πρώτο μισό αυτής της δεκαετίας μέχρι να σκάσει η «φούσκα» στο δεύτερο μισό. Τέλος, ο τομέας των υπηρεσιών την περίοδο 1980-99 είχε μέση αύξηση περίπου 2% για να τον υπερδιπλασιάσει στην παρούσα δεκαετία!²⁴ Ο εξογκωμένος τριτογενής τομέας δεν αποτελεί βέβαια Ελληνική πρωτοτυπία αλλά κοινό χαρακτηριστικό όλων των περιφερειακών και ημι-περιφερειακών χωρών.²⁵ Ο τομέας, όμως, αυτός των υπηρεσιών στις περιφερειακές χώρες έχει πολύ μικρή ποιοτική σχέση με τον αντίστοιχο τομέα στο κέντρο. Η εξήγηση της διαφοράς αυτής ανάγεται στις ιστορικές συνθήκες επέκτασης του τομέα αυτού στην περιφέρεια σε σχέση με το κέντρο. Έτσι, στις μητροπολιτικές χώρες, η επέκταση του τριτογενούς τομέα εξηγείται στα πλαίσια μιας μετά-βιομηχανικής εξέλιξης που συνεπάγεται την απο-βιομηχάνιση των χωρών αυτών και την αντίστοιχη *μερική* μεταφορά της βιομηχανίας τους στην περιφέρεια. Ενώ δηλαδή στα μητροπολιτικά κέντρα η επέκταση του τριτογενούς τομέα σηματοδοτεί τη μεταφορά του οικονομικού κέντρου σε κοινωνικές ομάδες που επεξεργάζονται πληροφορίες σε διάφορα στάδια (χειριστές ηλεκτρονικών υπολογιστών, υπάλληλοι στους διάφορους τομείς υπηρεσιών από τον τραπεζικό και χρηματοπιστωτικό τομέα μέχρι τον ασφαλιστικό και επικοινωνιακό τομέα κ.λπ.), στις περιφερειακές χώρες, η επέκταση του τριτογενούς τομέα μπορεί να εξηγηθεί στα πλαίσια της διαδικασίας εξαρτημένης εκβιομηχάνισης. Μιας διαδικασίας, δηλαδή, που δεν οδήγησε στην εγγενή και ολοκληρωμένη επέκταση του μεταποιητικού τομέα, η οποία θα μπορούσε ν' απορροφήσει το εργατικό δυναμικό που απελευθέρωνε η αύξηση της αγροτικής παραγωγικότητας, όπως συνέβη στα μητροπολιτικά κέντρα. Έτσι, δημιουργήθηκαν πελώρια κύματα εσωτερικών οικονομικών μεταναστών που συνωθούνται στις τερατουπόλεις που αναδυόντουσαν στα αστικά κέντρα και συνήθως απασχολούνται σε διάφορες παρασιτικές δραστηριότητες στον δημόσιο ή τον ιδιωτικό τομέα. Ακόμη, η ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα στην περιφέρεια είναι ανάπτυξη έντασης ανειδίκευτης εργασίας, σε αντίθεση με την ανάπτυξη έντασης κεφαλαίου και εξειδικευμένης εργασίας που χαρακτηρίζει την επέκταση του τομέα αυτού στις μητροπόλεις. Τέλος, ενώ στις περιφερειακές χώρες η επέκταση του τριτογενούς αποτελεί ανάπτυξη απορρόφησης του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού, στις μητροπολιτικές αποτελεί ανάπτυξη εξοικονόμησης εργασίας, που οφείλεται σε μεταβολές στον τρόπο οργάνωσης της παραγωγής.

— **Ανεργία-υποαπασχόληση.** Ο ιδιωτικός τομέας δεν ήταν σε θέση, σε ολόκληρη τη μεταπολεμική περίοδο, να προσφέρει επαρκείς ευκαιρίες απασχόλησης στο πλεονάζον εργατικό δυναμικό της χώρας και κύρια στο πλεονάζον — λόγω τεχνολογικών εξελίξεων στην αγροτική παραγωγή — αγροτικό δυναμικό. Το αποτέλεσμα ήταν η μαζική μετανάστευση αγροτικών πληθυσμών στο εξωτερικό αλλά και στο εσωτερικό, για να

²⁴ *World Development Indicators 2006 & 2008*, Table 4.1.

²⁵ Βλ. για ορισμούς και ταξινομήσεις, *Εξαρτημένη Ανάπτυξη*, ό.π., Κεφ. Γ.

επανδρώσουν βασικά τον συνεχώς διογκούμενο τομέα των υπηρεσιών, στον οποίο σημαντικό ρόλο έπαιζε ο δημόσιος τομέας.

— **Χαμηλή παραγωγικότητα (σαν συνέπεια της οριακής σημασίας των μεταποιητικών επενδύσεων) και ανταγωνιστικότητα.** Η ίδια έλλειψη επαρκών επενδύσεων στη μεταποίηση, που χαρακτήριζε ολόκληρη τη μεταπολεμική περίοδο, σήμαινε ότι η ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων θεμελιωνόταν βασικά στην υψηλή δασμολογική προστασία και στο σχετικά χαμηλό εργατικό κόστος αντίστοιχα. Ωστόσο και οι δύο αυτοί καθοριστικοί παράγοντες της ελληνικής ανταγωνιστικότητας άρχισαν να διαβρώνονται βαθμιαία στα μέσα της δεκαετίας του 1970, όταν οι μεγάλες διαφορές στο κόστος της εργατικής δύναμης μεταξύ της Ελλάδας και των εταίρων της στην ΕΟΚ²⁶ μειώθηκαν σημαντικά, σαν αποτέλεσμα της φιλελευθεροποίησης του μετεμφυλιοπολεμικού καταπιεστικού καθεστώτος (στην οποία οδήγησε η πτώση της στρατιωτικής χούντας το 1974) και της συνακόλουθης σημαντικής αύξησης της δύναμης των συνδικάτων, ενώ η δασμολογική προστασία εξαφανίστηκε σταδιακά μετά την είσοδο της Ελλάδας στην ΕΟΚ το 1981. Η πολιτική φιλελευθεροποίηση, η οποία πήρε νέες διαστάσεις στη δεκαετία του 1980 μετά την ανάληψη της διακυβέρνησης από το ΠΑΣΟΚ, κατέστησε δυνατή μια αύξηση του ανά μονάδα εργατικού κόστους στη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, η οποία, όντας 18,8%, ελάχιστα υστερούσε από τον σχετικά υψηλό πληθωρισμό που έφθανε κατά μέσο όρο το 19,6%. Η προσπάθεια της κυβέρνησης να ανακτήσει ένα μέρος της απώλειας της ανταγωνιστικότητας μέσω μιας ελεγχόμενης αλλά δραστηκής υποτίμησης της δραχμής (η οποία έχασε πάνω από το 70% της αξίας της ως προς το δολάριο στη δεκαετία του 1980) δεν είχε σημαντικό ευεργετικό αποτέλεσμα στο εμπορικό ισοζύγιο. Αντίθετα, συνέβαλε στην έκρηξη του πληθωρισμού. Έτσι, το αποτέλεσμα του παράπέρα ανοίγματος της οικονομίας προς την Ευρώπη το 1981 (όταν η συμφωνία σύνδεσης με την ΕΟΚ μετατράπηκε, ύστερα από 20 χρόνια, σε συμφωνία πλήρους ένταξης) καθώς και της βαθμιαίας άρσης κάθε προστασίας που επακολούθησε, ήταν ο μέσα σε μια επταετία διπλασιασμός της διείσδυσης των εισαγωγών από την ΕΟΚ: από 13% το 1980 σε 25% το 1987.²⁷ Επιπλέον, η διάβρωση του ελληνικού συγκριτικού πλεονεκτήματος όσον αφορά το εργατικό κόστος, σε συνδυασμό με το γεγονός της αποτυχίας της, μέσω του μηχανισμού της ελεύθερης αγοράς, αναδιάρθρωσης να δημιουργήσει ένα νέο εξαγωγικό πρότυπο, οδήγησαν σε μια πολύ αδύναμη ανταπόκριση των εξαγωγών στην συνεχή αύξηση των εισαγωγών. Το ελληνικό μερίδιο στις παγκόσμιες εξαγωγές πέφτει σταθερά από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, ενώ το ελληνικό μερίδιο μεταποιητικών εξαγωγών στις συνολικές εξαγωγές της χώρας είναι το χαμηλότερο στην Ευρωζώνη (52% έναντι 79%).²⁸

²⁶ Το συνολικό κόστος της εργατικής δύναμης στην ΕΟΚ ήταν το 146% του αντίστοιχου ελληνικού το 1972.

²⁷ OECD, *Economic Surveys, 1989/90*, ό.π. σελ. 77.

²⁸ *World Development Indicators 2008*, ό.π. Table 4.4.

— Το χρόνιο και αυξανόμενο έλλειμμα του Ισοζυγίου Πληρωμών συνδέεται άμεσα με το έλλειμμα των πόρων που προέκυψε από τη μεταπολεμική οικονομική στρατηγική αναδιάρθρωσης μέσω της ελεύθερης αγοράς. Η στρατηγική αυτή, όπως έδειξα αλλού λεπτομερέστερα,²⁹ μέσα στο πλαίσιο ενός αναπτυξιακού μοντέλου που βασίζεται στις εξαγωγές, οδήγησε σε μια διάρθρωση παραγωγής ολοένα και πιο ανεπαρκή για την κάλυψη των εσωτερικών αναγκών και πολύ περισσότερο των εξαγωγικών αναγκών της χώρας. Η εξέλιξη αυτή, με τη σειρά της, συνδέεται άμεσα με το γεγονός ότι η συγκεκριμένη παραγωγική δομή ήταν αποτέλεσμα της ηγεμονίας των συμφερόντων διαφόρων ελίτ που ποτέ δεν επέτρεψαν στο κράτος να αναλάβει κανένα αποτελεσματικό ρόλο στον σχεδιασμό της αναπτυξιακής διαδικασίας αλλά, αντίθετα, το ανάγκασαν να περιοριστεί σε έμμεσο ρόλο, να προσελκύσει ξένες επενδύσεις και να χρηματοδοτήσει τις εγχώριες επενδύσεις μέσω ενός ελεγχόμενου από τις ελίτ τραπεζικού συστήματος. Η ραγδαία επιδείνωση του εξωτερικού χρέους που παρατηρήθηκε στη δεκαετία του '80 δεν αποτελεί απλώς ένα χρονικά περιορισμένο φαινόμενο, οφειλόμενο στην οικονομική πολιτική του ΠΑΣΟΚ κατά την εν λόγω περίοδο, όπως ισχυρίζονται οι νεοφιλελεύθεροι. Αντιθέτως, μπορεί κανείς βάσιμα να αντιπροτείνει ότι τόσο η επιδείνωση αυτή, όσο και η κυβερνητική πολιτική που ασκήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια της θητείας του ΠΑΣΟΚ υπαγορεύονταν, σε πολύ μεγάλο βαθμό, από τα προαναφερθέντα μακροχρόνια διαρθρωτικά προβλήματα, δηλαδή το στρεβλό εξωστρεφές επενδυτικό πρότυπο και τον συνακόλουθο υποτυπώδη μεταποιητικό τομέα, καθώς και το ασύμβατο καταναλωτικό πρότυπο.³⁰ Αυτό βέβαια δεν αθώνει το ΠΑΣΟΚ που ουσιαστικά έκανε ο,τι περνούσε από το χέρι του για να χειροτερεύσει ακόμη περισσότερο τα διαρθρωτικά προβλήματα, είτε με τις πράξεις του είτε με τις παραλείψεις του, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

— Τα διευρυνόμενα ελλείμματα στον προϋπολογισμό και η συνακόλουθη αύξηση του δημόσιου χρέους τη δεκαετία του '80. Τα ελλείμματα αυτά, με τη σειρά τους, ήταν αναπόφευκτο αποτέλεσμα τόσο της κοινωνικής πολιτικής που εισήγαγε η για πρώτη φορά κατάληψη της εξουσίας από μια σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση, όσο και της σημαντικής αύξησης των δαπανών για την εξυπηρέτηση του δημοσίου χρέους.³¹ Έτσι, το έλλειμμα στον προϋπολογισμό, ως ποσοστό του ΑΕΠ, υπετριπλασιάστηκε μεταξύ 1980 και 1985 με αποτέλεσμα οι καθαρές δανειακές ανάγκες του δημοσίου να ξεπεράσουν το 15% του ΑΕΠ το 1984 έναντι, για παράδειγμα, μόνο 3% στην Αγγλία. Παράλληλα, σαν αναπόφευκτη συνέπεια των διευρυνόμενων ελλειμμάτων στον προϋπολογισμό, ο εξωτερικός δανεισμός,

---

²⁹ Takis Fotopoulos, "Economic restructuring and the debt problem: the Greek case," *International Review of Applied Economics*, Vol. 6, No. 1 (1992), σελ. 38-64 και αναδημοσίευση στην *Μηνιαία Επιθεώρηση* — Ελληνική έκδοση της *Monthly Review* (1992), τ. 53-55.

³⁰ Βλ. Takis Fotopoulos, "Economic restructuring and the debt problem: the Greek case," ό.π.

³¹ Οι δαπάνες για την εξυπηρέτηση του δημοσίου χρέους αντιπροσώπευαν 12,6% των δημοσίων εσόδων το 1980 έναντι 18% το 1984. *Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο*, Τράπεζα της Ελλάδος.

που ήδη παρουσίαζε συνεχή χειροτέρευση σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο εξαιτίας του εξαρτημένου χαρακτήρα της οικονομικής ανάπτυξης, διογκώθηκε ακόμα περισσότερο. Τα παράλληλα ελλείμματα του ισοζυγίου πληρωμών και του προϋπολογισμού, η διαρθρωτική και η συνακόλουθη δημοσιονομική κρίση και τα συμπτώματά τους στην έκρηξη του εξωτερικού και του δημόσιου χρέους αποτελούν επομένως τα κύρια συστατικά στοιχεία της οικονομικής κρίσης από τη δεκαετία του '80 και μετά μέχρι τη σημερινή χρεοκοπία. Ίδιατερα, μάλιστα, όταν παρά τη σημαντική επέκταση του Ελληνικού δημόσιου τομέα στη μεταπολεμική περίοδο, το Κράτος δεν έπαιξε ποτέ ένα σημαντικό άμεσο ρόλο στην αναπτυξιακή διαδικασία, στη διαδικασία δηλαδή αναδιάρθρωσης της παραγωγικής δομής. Αντίθετα, περιορίστηκε πάντα σε ένα έμμεσο ρόλο ενίσχυσης της ποσοτικής διαδικασίας αύξησης του εθνικού εισοδήματος, που συνεπάγεται απλώς την επέκταση της υπάρχουσας παραγωγικής δομής, σε συνδυασμό με κάποια βελτίωση της υποδομής (μεταφορές, επικοινωνίες, ενέργεια κ.λπ.). Η αναπτυξιακή, επομένως, διαδικασία αφέθηκε στις δυνάμεις της αγοράς. Μπορούμε επομένως να υποστηρίξουμε ότι αν πρέπει να κατηγορήσουμε το ελληνικό κράτος για αποτυχία στην οικονομική ανάπτυξη, αυτό δεν πρέπει να γίνει στη βάση ότι δεν παραχώρησε αρκετή ελευθερία στις δυνάμεις της αγοράς για να εξαλείψουν τις αναποτελεσματικές επιχειρήσεις και να ανταμείψουν τις αποτελεσματικές. Αντίθετα, η κριτική πρέπει να γίνει στη βάση ότι το ελληνικό κράτος έδωσε υπερβολική ελευθερία στο μεγάλο κεφάλαιο και ποτέ δεν έδειξε προθυμία ή ικανότητα να το θέσει υπό έλεγχο, όπως συνέβη για παράδειγμα με άλλες χώρες της ύστερης ανάπτυξης (Ιαπωνία, Κορέα, Ταιβάν).

Το δίλημμα της μεταπολίτευσης

Η αποτυχία της διαδικασίας εκβιομηχάνισης και η συνακόλουθη διαρθρωτική κρίση στην οποία αναφέρθηκα παραπάνω, σε συνδυασμό με την εξάντληση των ευκαιριών μετανάστευσης, άφησε το ΠΑΣΟΚ (που εξελέγη για πρώτη φορά το 1981 με κύριο σλόγκαν την σοσιαλιστική «αλλαγή» η οποία υποτίθεται θα ξεπερνούσε ακόμη και τη δυτική σοσιαλδημοκρατία από τα αριστερά!) με ένα ωμό δίλημμα. Το δίλημμα ήταν: ή να δημιουργήσει ένα νέο αναπτυξιακό μοντέλο αυτοδύναμης ανάπτυξης (όπως υποσχόταν προεκλογικά διακηρύσσοντας την αντίθεση του στην ένταξη στην ΕΟΚ και τη δέσμευση του σε αγώνα ενάντια στην εξάρτηση), ή να επεκτείνει τον καταναλωτικό ρόλο του υπάρχοντος μοντέλου, με τον διπλό στόχο να αποφύγει την μαζική αύξηση της ανεργίας και να αναπαράγει και επεκτείνει την καταναλωτική κοινωνία που είχε αρχίσει το ήδη εξαντλημένο μοντέλο ανάπτυξης. Το ΠΑΣΟΚ ακολούθησε τον δεύτερο εύκολο αλλά και μακροπρόθεσμα καταστροφικό δρόμο.

Έτσι, στη πράξη, πράγματι έγινε μια σημαντική αύξηση της κρατικής δραστηριότητας μετά το 1981, η οποία όμως δεν είχε καμιά σχέση με οποιαδήποτε ανασυγκρότηση της

οικονομίας. Ο ευρύτερος δημόσιος τομέας που απορροφούσε το 27% του ΑΕΠ το 1960 και το 41% το 1979 λίγο πριν την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, έφθασε ν' απορροφά το 65% του εθνικού εισοδήματος το 1989! Παρά το γεγονός όμως ότι ο ευρύτερος δημόσιος τομέας αύξησε τη συμμετοχή του στο ΑΕΠ, όχι μόνο μειώθηκε η συμμετοχή των κρατικών επενδύσεων στο ΑΕΠ, αλλά και η διάρθρωση των επενδύσεων αυτών παρέμεινε αναλλοίωτη: ο μεγάλος όγκος (τα 2/3) των δημοσίων επενδύσεων συνέχισε να κατευθύνεται προς την υποδομή. Έτσι η συντριπτική πλειοψηφία των δημοσίων δαπανών στράφηκε στη δημόσια κατανάλωση, προσλήψεις δημοσίων υπαλλήλων, αυξήσεις μισθών και συντάξεων κ.λπ. Έτσι, ο αριθμός των απασχολούμενων στον ευρύτερο δημόσιο τομέα αυξήθηκε από 467.000 το 1981 σε 693.000 το 1989, καλύπτοντας δηλαδή σχεδόν το ένα πέμπτο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, ως συνέπεια του γεγονότος ότι ο ετήσιος ρυθμός αύξησης των δημοσίων υπαλλήλων (2,9%), ήταν διπλάσιος εκείνου της αύξησης της απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα.³² Εντούτοις, παρά την σχετική νεο/σοσιαφιλελεύθερη μυθολογία, ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων στη χώρα είναι ακόμη στα ίδια επίπεδα (678.000 σύμφωνα με τον Ραγκούση)!³³

Η έκρηξη του Δημόσιου Χρέους

Ενώ όμως οι δημόσιες δαπάνες παρουσιάζουν την δεκαετία του '80 μια σημαντική αύξηση της αναλογίας τους στο εθνικό εισόδημα (54% από το 1979 μέχρι το 1988) τα δημόσια έσοδα παρουσιάζουν μια πολύ μικρότερη αύξηση της αναλογίας τους στο εθνικό εισόδημα (22%) στην ίδια περίοδο. Η απροθυμία των κυβερνήσεων των κομμάτων εξουσίας να κτυπήσουν την εκτεταμένη φοροδιαφυγή των μη μισθοδίαιτων, και κυρίως των ανώτερων εισοδηματικών στρωμάτων μέσα σε αυτούς, καθώς και ο χαρακτήρας της ελληνικής οικονομίας σαν «οικονομία υπηρεσιών» και η παράλληλη σημαντική αύξηση της παραοικονομίας που σήμερα υπολογίζεται να φθάνει το 25%-30% του ΑΕΠ, το υψηλότερο στην Ε.Ε., οδήγησαν σε μια παραμορφωμένη και περιορισμένη φορολογική βάση, η οποία συνέβαλε καθοριστικά στην έκρηξη του δημόσιου χρέους που αναγκαστικά έπρεπε να χρηματοδοτηθεί από τον δανεισμό.³⁴ Ωστόσο, σε αντίθεση με την νεοφιλελεύθερη μυθολογία, το αίτιο αυτού του ελλείμματος του δημοσίου τομέα ήταν τα ανεπαρκή δημόσια έσοδα και όχι τα «υπερβολικά» έξοδα του δημοσίου. Παρόλο που η αύξηση των κρατικών δαπανών στη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 ήταν ταχύτερη στην Ελλάδα από ό,τι στις

---

³² Στο ίδιο, σελ. 43.

³³ Βλ. δηλώσεις Υπ. Εσωτερικών Γ. Ραγκούση στην εφημερίδα Real News, *Ελευθεροτυπία* (1/5/2010).

³⁴ Βλ. *Νεοφιλελεύθερη Συναίνεση*, ό.π. Διαγρ. 12 όπου γίνονται φανερές οι τάσεις διόγκωσης του αωοίγματος μεταξύ δαπανών και εσόδων και της αναπόφευκτης ραγδαίας αύξησης του δανεισμού (εσωτερικού και εξωτερικού).

ΑΚΧ, εντούτοις η αύξηση αυτή απλώς βοήθησε στη μείωση του τεράστιου σχετικού ανοίγματος που χώριζε την Ελλάδα από αυτές.³⁵

Έτσι, αφού οι κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ της δεκαετίας του 1980 εγκατέλειψαν τους στόχους της μακροπρόθεσμης αναδιάρθρωσης, ή τους αφησε στη διάθεση της απρόθυμης ιδιωτικής πρωτοβουλίας (του ντόπιου και ξένου κεφαλαίου), προσπαθώντας, στην μέση της επέκτασης του δημόσιου τομέα ελαχιστοποίηση της ανεργίας και τη διατήρηση θετικών ρυθμών ανάπτυξης, παρά την πτώση των ιδιωτικών επενδύσεων. Το αναπόφευκτο αποτέλεσμα ήταν ότι στις αρχές της δεκαετίας του 1980, όπως σημείωνε μια Έκθεση του ΟΟΣΑ, «η επέκταση του δημόσιου τομέα ήταν σχεδόν αποκλειστικά υπεύθυνη για την αύξηση του ΑΕΠ».³⁶ Όσον αφορά τον δανεισμό, με δεδομένη την απροθυμία του ΠΑΣΟΚ να συγκρουστεί με τη φοροδιαφεύγουσα οικονομική ελίτ,³⁷ το αναπόφευκτο αποτέλεσμα της πολιτικής που υιοθετήθηκε ήταν μια διαδικασία οικονομικής μεγέθυνσης που στηριζόταν στον δανεισμό. Αυτή η εξέλιξη κατέστη αναπόφευκτη εφόσον τα αυξανόμενα ελλείμματα του δημοσίου τομέα δεν προκάλεσαν μια διαδικασία (που θα μπορούσε να δικαιώσει την αύξηση του χρέους) επέκτασης και βελτίωσης της παραγωγικής ικανότητας, αλλά αντίθετα χρηματοδότησαν τη διατήρηση και επέκταση των καταναλωτικών προτύπων. Έτσι, η αναλογία της συνολικής κατανάλωσης στο ΑΕΠ αυξήθηκε σημαντικά, κυρίως εξαιτίας της αύξησης της κατανάλωσης του δημόσιου τομέα σε βάρος των δημοσίων επενδύσεων.³⁸ Η Ελλάδα, δηλαδή, έγινε μια «καταναλωτική κοινωνία με ξένα κόλυβα» εφόσον η μεγέθυνση της στηριζόταν όχι στην επέκταση και αναδιάρθρωση της παραγωγικής δομής της, αλλά την συνεχή επέκταση της κατανάλωσης μέσω του δανεισμού. Φυσικά, οι τάσεις αυτές ενισχύθηκαν ακόμη περισσότερο στην παρούσα δεκαετία όταν, μετά την ένταξη στην Ευρωζώνη, ο δανεισμός σε χαμηλά επιτόκια και με βάση ένα ισχυρό νόμισμα έγινε ακόμη εύκολοτερος. Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης της ιδιωτικής κατανάλωσης διπλασιάστηκε μεταξύ της δεκαετίας του 1990 και της παρούσας δεκαετίας (από 2% σε 4%,) οδηγώντας σε μια αντίστοιχη αύξηση του ΑΕΠ (από 2.2% σε 4.4%) που στηρίχθηκε όμως σχεδόν αποκλειστικά στην επέκταση των υπηρεσιών (4,4%) και της οικοδομής (Ολυμπιακά έργα κ.λπ.) ενώ η αγροτική παράγωγή την ίδια περίοδο μειωνόταν με ένα μέσο ετήσιο ρυθμό -3%!³⁹

---

³⁵ Στο ίδιο.

³⁶ OECD, *Economic Surveys, 1986-7*, ό.π., σελ. 36.

³⁷ Όταν, για παράδειγμα, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, ο υπουργός οικονομικών αποπειραθήκε να επιβάλει ένα μικρό φόρο στην αστική ακίνητη περιουσία, αναγκάστηκε να παραιτηθεί και η ιδέα απορρίφθηκε πάραυτα από τον πρωθυπουργό.

³⁸ Η αναλογία της συνολικής κατανάλωσης στο ΑΕΠ αυξήθηκε (σε σταθερές τιμές) από 93,5% στη δεκαετία του 1970, σε 97,5% στη δεκαετία του 1980 (σχεδόν τα δυο τρίτα της αύξησης οφείλονται στην αύξηση της δημόσιας κατανάλωσης) ενώ το ποσοστό επενδύσεων έπεσε από 25% σε 18% αντίστοιχα.

³⁹ *World Development Indicators*, ό.π., Table 4.1.

Συμπερασματικά, η δημοσιονομική κρίση ήταν η άλλη όψη της γενικότερης διαρθρωτικής κρίσης που προκάλεσε η ενσωμάτωση της χώρας στην διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, κυρίως μέσω της ΕΟΚ/ΕΕ και της ΟΝΕ. Η ενσωμάτωση αυτή, δηλαδή η μη αυτοδύναμη ανάπτυξη, είναι η απώτερη αιτία της διπλής αυτής κρίσης και επομένως μόνο η δημιουργία των προϋποθέσεων αυτοδύναμης ανάπτυξης, η οποία είναι δυνατή μόνο σε μια άμεσα ελεγχόμενη από τους πολίτες οικονομική δημοκρατία, θα μπορούσε να μας οδηγήσει μόνιμα πέρα από παρόμοιες καταστροφικές κρίσεις.

Το τελικό επομένως αίτιο της αποτυχίας της ελληνικής ανάπτυξης είναι το γεγονός, το οποίο παίρνει δεδομένο η νεο/σοσιαλφιλελεύθερη προσέγγιση, δηλαδή η αυξανόμενη φιλελευθεροποίηση και το συνεχές, σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο, άνοιγμα της ελληνικής οικονομίας στη παγκόσμια αγορά, χωρίς την προηγούμενη ή παράλληλη δημιουργία μιας ανταγωνιστικής παραγωγικής βάσης. Όμως, η ύπαρξη ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων αποτελούσε πάντοτε αναγκαία προϋπόθεση για να μπορεί μια χώρα να αντισταθμίσει την μεγαλύτερη παραγωγικότητα ή τα χαμηλότερα ημερομίσθια που ενσωματώνονται στα ξένα προϊόντα. Με αλλά λόγια, όπως έχει αποδειχθεί επανειλημμένα^[40],⁴⁰ στις χώρες της ύστερης ανάπτυξης δεν ήταν ο ανταγωνισμός που οδήγησε ιστορικά σε σημαντικές βελτιώσεις της παραγωγικής αποδοτικότητας και της διεθνούς ανταγωνιστικότητας αλλά, αντίθετα, η κρατική προστασία και παρέμβαση. Η αποκέντρωση μέσω της αγοράς αποδείχθηκε γι' άλλη μια φορά ότι δεν αποτελεί ουσιαστικά λύση ούτε βραχυχρόνια αλλά ούτε, φυσικά, μακροχρόνια για χώρες στην ημι-περιφέρεια όπως η Ελλάδα. Η ενίσχυση των μηχανισμών της αγοράς μπορεί να συνιστά βραχυχρόνια λύση για τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, αλλά οπωσδήποτε δεν αποτελεί λύση για την περιφέρεια/ημι-περιφέρεια. Η αποκέντρωση μέσω της αγοράς απλώς ενισχύει τις «αντικειμενικές» ιεραρχίες του καπιταλιστικού συστήματος (χειροτέρευση της ανισοκατανομής εισοδήματος) και ενδυναμώνει τους δεσμούς εξάρτησης (περαιτέρω απόκλιση των χωρών στην περιφέρεια/ημι-περιφέρεια από αυτές του κεντρου). Και αυτό ακριβώς συνέβη στην Ελλάδα, ιδιαίτερα μετά την πλήρη ενσωμάτωση της στην παγκόσμια οικονομία της αγοράς μέσω της ένταξης της στην ΕΕ.

4. Ο μύθος του μόνοδρόμου

Η μυθολογία για τα ληστρικά μέτρα

Με την έκρηξη της σημερινής κρίσης ξεκίνησε μια πελώρια επικοινωνιακή εκστρατεία από την πολιτική ελίτ για να πείσει τα συνήθη φορολόγικα θύματα (μισθωτούς, συνταξιούχους κ.λπ.) καθώς και τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα να πληρώσουν για άλλη μια φορά

---

⁴⁰ Βλ. σχετικά, R. Pollin and D. Alarcon, «Debt crisis, accumulation crisis and economic restructuring in Latin America», *International Review of Applied Economics*, τόμος 2, αρ. 2 (1988), σελ. 140.

τη κρίση. Και αυτό, παρά το γεγονός ότι οι ίδιες ελίτ και προνομιούχα στρώματα δημιούργησαν το Χρέος, και βασικά ωφελήθηκαν από αυτό, όπως δείχνει λ.χ. η πελώρια αύξηση στην ανισοκατανομή εισοδήματος και πλούτου τα τελευταία ιδιαίτερα 30 περίπου χρόνια. Αλλά ας δούμε πιο συγκεκριμένα την επικοινωνιακή μυθολογία και τα πραγματικά αίτια της σημερινής κρίσης.

— **Μύθος πρώτος: Την βασική ευθύνη για την κρίση φέρνουν οι κερδοσκόποι που προκάλεσαν ένα τσουνάμι αρνητικής κερδοσκοπίας σε βάρος των ελληνικών ομολόγων, ή, (αν δεχτούμε τις συνομοσιολογίες), του Ευρώ, με στόχο την αποκόμιση κέρδους.** Παράλληλα, η «σοσιαλιστική» κυβέρνηση δεν είχε κανένα δισταγμό να εκτελεί κάθε εντολή των ξένων και ντόπιων οικονομικών ελίτ για την αποδιάρθρωση και των τελευταίων κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές που υπήρχαν στη χώρα μας, ιδιωτικοποιώντας ό,τι είχε απομείνει δημόσιο, εισάγοντας ιδιωτικές αρχές οργάνωσης στο ασφαλιστικό, απελευθερώνοντας την αγορά εργασίας με παράπέρα «ελαστικοποίηση» για να συγκαλυφθεί, με μερική και περιστασιακή απασχόληση, η μαζική ανεργία που ήδη φουντώνει (στους νέους ήδη ξεπερνά το 28%). Και αυτά, όταν ρίχνει ολόκληρο το φορολογικό βάρος για την αποπληρωμή των πιστωτών στα μικρομεσαία στρώματα, ενώ βέβαια οι Χολλιγουντιανού τύπου βίλες που φυτρώνουν παντού και οι τεράστιες χρηματικές περιουσίες των ελίτ και των προνομιούχων στρωμάτων (στην Ελλάδα ή το εξωτερικό) παράμένουν ανέγγιχτες! Όμως, ποιοι είναι αυτοί οι «κακοί» κερδοσκόποι που ευθύνονται για την χρεοκοπία της Ελλάδος; Στη πραγματικότητα οι κερδοσκόποι συνήθως είναι Τραπεζες, αμοιβαία κεφάλαια, hedge funds αλλά και ασφαλιστικά ταμεία (όπως τα Ελληνικά που υποχρεωνόντουσαν από το Κρατος να αγοράζουν τα κρατικά ομόλογα — άλλη μια μορφή ληστείας των ασφαλιστικών ταμείων!). Κάποιοι μάλιστα από τους κακούς κερδοσκόπους είναι και Ελληνικής καταγωγής (π.χ. η Eurobank του Λάτση που τώρα αγωνίζεται να αποκρύψει την «έκθεση» της στον κίνδυνο Ελληνικής χρεοκοπίας!^[41]⁴¹). Με άλλα λόγια, οι κερδοσκόποι δεν είναι παρά οργανικό τμήμα της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς, οι οποίοι κάνουν απλώς ό,τι επιβάλλει η δουλειά τους: να εντοπίζουν τους αδύνατους κρίκους στο σύστημα για να αποκομίζουν κέρδη με τις αγοραπωλησίες κρατικών ομολόγων κ.λπ. Στην προκειμένη μάλιστα περίπτωση η Ευρωζώνη έκανε πολλή εύκολη τη δουλειά τους. Από τη στιγμή, δηλαδή, που η αρχική συμφωνία των Βρυξελλών (πριν να συμφωνηθεί ο μηχανισμός στήριξης) καθόρισε ότι η Ελλάδα θα δανειζόταν στα επιτόκια της αγοράς, ακόμη και πιο σκληρά μέτρα να έπαιρνε η ελληνική πολιτική ελίτ η κρίση πάλι θα ξέσπαγε, γιατί αυτό που κρίνουν οι κερδοσκόποι δεν είναι βέβαια η αξιοπιστία των οποιωνδήποτε μέτρων στα χαρτιά (αφού άλλωστε οι ίδιες ελίτ πίεζαν τόσα χρόνια για τα μέτρα αυτά!) αλλά η αξιοπιστία των δικών μας ελίτ όσον αφορά την ικανότητά τους να τα εφαρμόσουν, μπροστά στην ογκούμενη λαϊκή αγανάκτηση — παρά τον μαζικό

---

⁴¹ FT Alphaville, "Greek tycoons and EU commissioners", *Financial Times* (29/4/2010).

αποπροσανατολισμό που επιχειρείται από τα ΜΜΕ. Δηλαδή, αυτό που τους απασχολούσε, και ακόμη σήμερα, μετά τον μηχανισμό στήριξης, τους απασχολεί είναι η φερεγγυότητα των Ελληνικών ελίτ να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους στους πιστωτές. Και η φερεγγυότητα αυτή είναι σήμερα σε οριακό επίπεδο, όχι βέβαια γιατί φοβούνται ότι οι Ελληνικές ελίτ δεν θέλουν να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους αλλά γιατί δεν είναι καθόλου σίγουροι ότι μπορούν να το κάνουν. Τόσο οι κερδοσκόποι όσο και οι Γερμανικές ελίτ (και αντίστοιχα οι δικές μας) φέρονται ακριβώς όπως τους επιτρέπουν οι κανόνες του συστήματος, στο οποίο φυσικά δεν αναφέρεται κανείς!

Οι κανόνες του συστήματος

Όταν μια χώρα εισάγει ένα σύστημα σταθερών ισοτιμιών (όπως παλιά συνέβαινε στον Κανόνα Χρυσού, ή τώρα μέσα στην Ευρωζώνη), ο μόνος τρόπος που της απομένει σε περίπτωση «δομικών ανισορροπιών» (σημαντικές αποκλίσεις στη παραγωγικότητα ή ανταγωνιστικότητα και αντίστοιχες αποκλίσεις στα εισοδήματα, κ.λπ.) είναι η καθήλωση των τιμών μέσα από την συμπίεση μισθών και εισοδημάτων, εφόσον ακόμη και η υποτίμηση του νομίσματος, που θα αντιστάθμιζε κάπως τα παραπάνω ανοίγματα, αποκλείεται στο σύστημα αυτό. Και οι «ανισορροπίες» αυτές είναι βέβαια αναπόφευκτες εξαιτίας των τεράστιων ανοιγμάτων στην παραγωγικότητα και ανταγωνιστικότητα που χωρίζουν την Ελλάδα, καθώς και άλλες χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου, από την βόρεια Ευρώπη και κυρίως τη Γερμανία, σαν αποτέλεσμα των οικονομιών κλίμακας σε αυτές τις χώρες, της υψηλής τεχνολογίας και έρευνας, κ.λπ. Δεδομένου λοιπόν ότι τα ανοίγματα αυτά παραμένουν, αν δεν διευρύνονται, μέσα σε μια Ενιαία Αγορά (όπως η ΕΕ) και μάλιστα με κοινό νόμισμα (όπως η ΟΝΕ), ήταν θέμα χρόνου να ξεσπάσει η σημερινή κρίση. Όχι απλώς γιατί οι ελίτ μας είναι διεφθαρμένες, αλλά γιατί, ακόμη και αν είχαν βγει από τον Παράδεισο, δεν θα μπορούσαν να κάνουν τίποτα διαφορετικό, αν ήθελαν να λειτουργήσουν με βάση τους κανόνες του συστήματος. Και, φυσικά, το σύστημα αυτό ήταν σχεδιασμένο από τη αρχή, ακριβώς, για να ενισχύει την συγκέντρωση οικονομικής και πολιτικής δύναμης στις ελίτ του κέντρου, σε βάρος όχι μόνο των λαών τους αλλά — και προπαντός — των λαών της περιφέρειας όπως ο Ευρωπαϊκός Νότος.

Ακόμη, το «επιχείρημα» των οικονομολόγων της ρεφορμιστικής Αριστεράς⁴²[42] ότι αυτό δεν ωφελεί αυτές τις ελίτ γιατί η συμπίεση των μισθών και εισοδημάτων στην περιφέρεια βλάπτει τελικά τις εξαγωγές του κέντρου, είναι τόσο ανιστόρητο όσο και ανόητο. Είναι ανιστόρητο γιατί δεν βλέπει ότι στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς η ανάπτυξη δεν εξαρτάται πια από την δυναμική της εσωτερικής αγοράς αλλά από αυτή της παγκόσμιας αγοράς. Και είναι ανόητο διότι, βέβαια, όλα τα σημερινά οικονομικά «θαύματα» (Κίνα, Ινδία, κ.λπ.) ακριβώς στηρίζουν άμεσα την ταχύρρυθμη ανάπτυξή τους (και έμμεσα

---

⁴² Βλ. π.χ. Κ. Βεργόπουλο, *Ελευθεροτυπία* (26/3/2010).

αυτή του κέντρου) στην παγκόσμια αγορά και τη συμπίεση των ντόπιων μισθών και εισοδημάτων! Όλα αυτά σημαίνουν ότι η μεν ένταξη της χώρας στην Ε.Ε έφερε, όπως προβλέψαμε ήδη από τον καιρό της ενταξης^[43],⁴³ την αποδιάρθρωση της παραγωγικής δομής της χώρας που συγκάλυπταν οι επιχορηγήσεις, ενώ η ένταξη στην ΟΝΕ ολοκλήρωσε τη διαδικασία αυτή,^[44]⁴⁴ που την συγκάλυπταν οι δυνατότητες ακόμη μεγαλύτερου δανεισμού που δημιουργήσε το Ευρώ. Ήταν λοιπόν θέμα χρόνου να σκάσει η «φούσκα» της ανάπτυξης και την αφορμή έδωσε η παγκόσμια κρίση ρευστοτητας που εξανάγκασε τους πιστωτές να γίνουν πιο φειδωλοί, ιδιαίτερα σε χώρες με μεγάλα διαρθρωτικά ελλείμματα όπως η Ελλάδα. Τα υπόλοιπα ήταν θέμα δυναμικής των αγορών.

Παρόλα αυτά, ακόμη και αυτή τη τελευταία στιγμή, υπήρχαν τρόποι να εξαναγκαστούν να πληρώσουν το χρέος οι οικονομικές ελίτ και τα προνομιούχα στρώματα που κυρίως ωφελήθηκαν από αυτό. Όμως, αυτό προϋπέθετε την εκούσια έξοδο από την ΟΝΕ, η οποία θα επέτρεπε την υποτίμηση του νομίσματος (δραχμής), την επαναδιαπραγμάτευση του χρέους και αυστηρούς περιορισμούς στη κίνηση κεφαλαίου που θα έκαναν περιττά τα ληστρικά μέτρα ενάντια στα λαϊκά στρώματα, ενώ συγχρόνως θα μπορούσαν να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις, μέσα και από μελλοντική έξοδο από την ΕΕ, για την ανάπτυξη στο μέλλον μιας νέας αυτοδύναμης οικονομικής δομής. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι πολιτικές μας ελίτ προτίμησαν να υπηρετήσουν τα συμφέροντα των ντόπιων και ξένων οικονομικών ελίτ. Η συνέπεια, όπως άλλωστε προβλέπουν και σημαντικοί (αστοί) διεθνείς οικονομολόγοι^[45]⁴⁵ και αναλυτές,^[46]⁴⁶ είναι ότι η χώρα, τελικά, μπορεί να μην αποφύγει την χρεοκοπία (σε συνδυασμό με πιθανό εξαναγκασμό μας για «προσωρινή» έξοδο από την ΟΝΕ) πράγμα που σημαίνει ότι τα ληστρικά μέτρα όχι μόνο θα παράμεινουν αλλά και θα γίνουν ληστρικότερα, ενώ συγχρόνως θα παγιωθεί η κατάσταση της χώρας ως προτεκτοράτου...

— **Μύθος δεύτερος: Είναι υπερβολή ότι η Ελλάδα βρίσκεται στα πρόθυρα χρεοκοπίας,** όπως δήθεν «απέδειξε» η υπερκάλυψη του δανείου που επιχειρήσε η κυβέρνηση στο μέσο της κρίσης — μύθο που υποστήριξε αρχικά η κυβερνητική προπαγάνδα για να την ακολουθήσει κατόπιν σύμπασα η ρεφορμιστική Αριστερά και οι οικονομολόγοι της, αλλά και... τμήμα της αντισυστημικής Αριστεράς! Στη πραγματικότητα όμως, η Ελλάδα πράγματι βρισκόταν στα πρόθυρα χρεοκοπίας και ο μόνος λόγος που το διευθυντήριο της ΕΕ, προσπαθεί να την αποτρέψει δεν είναι βέβαια για να βοηθήσει, από λόγους... αλληλεγγύης,

---

⁴³ Βλ. Τ. Φωτοπούλου, «Εξαρτημένη ανάπτυξη και ισοζύγιο πληρωμών», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστήμων Οικονομικός* (23/9/1982).

⁴⁴ Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Παγκοσμιοποίηση, Αριστερά και Περιεκτική Δημοκρατία* (Ελληνικά Γράμματα, 2002), κεφ. 9.

⁴⁵ Wilhelm Hankel κ.α., "A euro exit is the only way out for Greece", *Financial Times* (25/3/2010).

⁴⁶ Wolfgang Münchau, "Greece will default, but not this year," *Financial Times* (4/4/2010).

ένα άλλο μέλος της ΕΕ αλλά γιατί θα ήταν οι Γερμανικές και Γαλλικές τράπεζες που πρώτες θα πλήρωναν τις συνέπειες μιας στάσης πληρωμών μας που θα έθετε σε κίνδυνο τα τραπεζικά συστήματά τους, και τελικά, το ίδιο το Ευρώ. Αυτό, όμως, είναι ένα «εξωγενές» γεγονός που δεν αμφισβητεί ότι η Ελλάδα πράγματι είναι ο αδύνατος κρίκος, παρά τις επιχειρούμενες αλχημείες των αριθμών.

— **Μύθος τρίτος: Η ΕΕ ευθύνεται γιατί δεν διαθέτει μηχανισμό αποτροπής πλεονασμάτων/ελλειμμάτων.** Έτσι, δεν έδειξε την απαραίτητη «αλληλεγγύη» έναντι κράτους-μέλους, π.χ. εγκαθιδρύοντας και μια δημοσιονομική ένωση παράλληλα με την νομισματική. Ακόμη, όπως τονίζουν ρεφορμιστές οικονομολόγοι⁴⁷[47] — παίρνοντας βέβαια δεδομένο ολόκληρο το θεσμικό πλαίσιο και επικρίνοντας όχι την ίδια την ένταξη μας στην ΕΕ αλλά απλά την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και την Γερμανική ελίτ — χάρη στην πολιτική του «σκληρού Ευρώ» (που περιλαμβάνει και την συμπίεση του εργασιακού κόστους) αυξάνεται η ανταγωνιστικότητα των Γερμανικών προϊόντων και επομένως το πλεόνασμα στο Γερμανικό ισοζύγιο πληρωμών. Αντίστροφα, η ταχύτερη αύξηση του εργασιακού κόστους σε χώρες σαν την Ελλάδα οδηγεί σε μείωση της ανταγωνιστικότητας τους και συνακόλουθη αύξηση του ελλείμματος στο Ισοζύγιο, η οποία τελικά καταλήγει σε αύξηση του δημοσίου χρέους για να χρηματοδοτήσει την «ανάπτυξη» που απόλαμβάνουν. Και, πράγματι, είναι αλήθεια ότι η Γερμανία, ξεκινώντας με ένα έλλειμμα στο Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών 1% του ΑΕΠ το 2000, έφθασε να έχει ένα πελώριο πλεόνασμα 5% στο ΑΕΠ σήμερα, ενώ αντίστροφα στην ίδια περίοδο δημιουργήθηκαν πελώρια ελλείμματα στον Ευρωπαϊκό Νότο (η Ελλάδα τριπλασίασε σε απόλυτους αριθμούς το έλλειμμα αυτό, η Ισπανία το εξαπλασίασε κ.λπ.).⁴⁸[48] Είναι επίσης αλήθεια ότι το εργασιακό κόστος στον Ευρωπαϊκό Νότο αυξήθηκε ταχύτερα από ό,τι στον Βορρά την ίδια περίοδο. Εκείνο, όμως, που «ξεχνούν» παρόμοιες αναλύσεις είναι ότι οι μισθοί ήταν και είναι ιστορικά σχεδόν οι μισοί στον Νότο σε σχέση με τον Βορρά (ο κατώτατος μηνιαίος μισθός στην Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία το 2006 ήταν κάτω από το μισό από αυτόν του Ευρωπαϊκού Βορρά)⁴⁹[49] και ότι μια πραγματική σύγκλιση, την οποία υποτίθεται επιδιώκει η ΕΕ, θα έφερνε ακόμη μεγαλύτερες διαφορές στην ανταγωνιστικότητα, τις οποίες καμιά μεταβίβαση πόρων από ένα κεντρικό δημόσιο ταμείο δεν θα κάλυπτε, όπως άλλωστε συμβαίνει με τον Νότο στην Ιταλία σε σχέση με τον Βορρά κ.λπ.! Και αυτό, διότι όπως δείχνει τόσο η θεωρία όσο και η ιστορική εμπειρία, σε μια οικονομική ένωση ανοικτών και απελευθερωμένων αγορών, όπου είναι ενσωματωμένες άνισες οικονομικά «αναπτυγμένες» περιοχές ή χώρες, ωφελούνται κυρίως οι πλούσιες περιοχές/χώρες (που έχουν αναπτύξει ιστορικά υψηλή παραγωγικότητα και τεχνολογία) και, σε ταξικό επίπεδο, τα προνομιούχα κοινωνικά στρώματα (που ελέγχουν την οικονομία της αγοράς). Η παραγωγικότητα της Ελλάδας στη

⁴⁷ Βλ. P. Arestis & T. Pelagidis, *The Guardian* (1/2/2010); Κ. Βεργόπουλος, "Ε" (29/1/2010), κ.ά.

⁴⁸ World Bank, *World Development Indicators 2002 & 2008*, Table 4.15.

⁴⁹ Κ. Μοσχονάς, "Ε" (14/7/2006).

μεταποίηση για παράδειγμα ήταν περίπου το 42% της Γερμανικής την περίοδο 1980-84. Μετά σχεδόν 20 χρόνια ένταξης, την περίοδο 1995-99, ήταν 38%!⁵⁰ [50] Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι καμιά από τις καπιταλιστικές χώρες που σήμερα υπερασπίζονται την ελευθερία των αγορών δεν επέτυχε την δική της «ανάπτυξη» σε παρόμοιο καθεστώς, όπως αυτό που επιβάλλει η ΕΕ και η διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς γενικότερα. Είναι επομένως φανερό ότι η ΕΕ «των αγορών και του κεφαλαίου» παγιώνει, πέρα από την εσωτερική ετερονομία, και μια θεσμική ετερονομία και ανισότητα σε σχέση με τον Ευρωπαϊκό Βορρά, καταδικάζοντας τα λαϊκά στρώματα σε μακροπρόθεσμη ανεργία και φτώχεια, στο πλαίσιο μιας διαδικασίας «ανάπτυξης» που τελικά οδηγεί στην «Αργεντινοποίηση» του Νότου. Έτσι, τα ληστρικά μέτρα που μας επιβάλλει το Διευθυντήριο της ΕΕ, σαφώς δίνουν την εικόνα μιας πλήρους αποικιοποίησης της χώρας από την υπερεθνική ελίτ. Και δεν πρόκειται απλώς για την εφαρμογή των νεοφιλελεύθερων συνταγών της ΕΕ, όπως υποστηρίζουν κάποιοι στην Αριστερά. Άλλο πράγμα η εφαρμογή παρόμοιων μέτρων με την τυπική συναίνεση των λαών (όπως στη Βρετανία, Ολλανδία, Σουηδία κ.λπ.) και εντελώς άλλο η αναγκαστική εφαρμογή παρόμοιων μέτρων, όπως συμβαίνει με την Ελλάδα. Ιδιαίτερα, όταν τα μέτρα αυτά δεν έχουν τη παράμικρή λαϊκή νομιμοποίηση, αφού ως γνωστόν το κυβερνών κόμμα εξελέγη με ένα πρόγραμμα που πρόβλεπε εντελώς αντίθετα μέτρα από αυτά που εφαρμόζει σήμερα. Και αυτό, ενώ η ηγεσία του (όπως και αυτή της ΝΔ) είχε πλήρη επίγνωση της κρίσης — η οποία βασικά είναι χρόνια — και συνειδητά εξαπατούσε τον λαό με την βοήθεια των πολιτικών και οικονομικών ελίτ που ελέγχουν τα ΜΜΕ, οι οποίες ήξεραν ότι μόνο ένα «σοσιαλιστικό» κόμμα που ελέγχει τα συνδικάτα θα μπορούσε να τα επιβλλει.

Έτσι, τα επιβαλλόμενα μέτρα παρουσιάζονται, σε μια μαζική πλύση εγκεφάλου από τις ελίτ, τους «αναλυτές» τους και τα ΜΜΕ, ως αναπόφευκτα. Γεγονός όμως που αληθεύει μόνο εάν πάρουμε δεδομένο το θεσμικό πλαίσιο της σημερινής παγκοσμιοποίησης, δηλαδή τις ανοικτές και απελευθερωμένες αγορές που είναι η απώτερη αιτία, και των συνακόλουθων συνθηκών Μάαστριχτ, Λισσαβόνας, του Συμφώνου Σταθερότητας κ.λπ. Στο πλαίσιο αυτό, η ανταγωνιστικότητα παίζει κρίσιμο ρόλο σε μια εξαγωγική οικονομία που στηρίζει την ανάπτυξη της στην ελεύθερη κίνηση εμπορευμάτων και κεφαλαίου (όπως η Γερμανία και η ...Κίνα). Η δε ανταγωνιστικότητα μιας χώρας εξαρτάται από το χαμηλό κόστος παραγωγής (που είναι συνάρτηση των μισθών, της παραγωγικότητας, της σταθερότητας των τιμών, αλλά και των εργοδότηκών εισφορών/φόρων, κ.λπ.). Το Ευρώ λοιπόν δεν μπορεί να διαχωριστεί από το Σύμφωνο Σταθερότητας, όπως ανόητα υποστηρίζει η ρεφορμιστική Αριστερά, γιατί είναι ο συνδυασμός αυτός που, στο δεδομένο θεσμικό πλαίσιο, μπορεί να επιτύχει την νομισματική σταθερότητα και την ανταγωνιστικότητα των αναπτυγμένων οικονομιών στην Ευρωζώνη, εφόσον χωρίς τις πολιτικές συμπίεσης των μισθών, τιμών και

---

⁵⁰ *World Development Indicators* 2002, Table 2.5.

συναφών ελλειμμάτων, πράγματι δεν θα μπορούσε η «ΕΕ των κεφαλαίων» να επιβιώσει στον ανταγωνισμό με ΗΠΑ, Κίνα, κ.λπ. Έτσι, η Ευρωζώνη διαμορφώθηκε με βάση τις ανάγκες οικονομιών όπως η Γερμανική, οι οποίες ελάχιστη σχέση έχουν με τις ανάγκες χωρών όπως η Ελληνική, ή άλλες χώρες στον «Ευρωπαϊκό Νότο».

Με δεδομένο λοιπόν ότι η κοινοβουλευτική χούντα του ΠΑΣΟΚ δεν τολμά να προχωρήσει σε δημοψήφισμα (γιατί ξέρει πως αυτό θα σήμαινε το τέλος της) δύο είναι **τα σενάρια για το μέλλον:**

Στο πρώτο σενάριο, η Ελλάδα θα Λατινοαμερικανοποιηθεί πλήρως, πολιτικά και οικονομικά. Στη πραγματικότητα, ήδη υπάρχει η υποδομή για να εφαρμοστούν τα μέτρα που θα οδηγήσουν στην πλήρη Λατινοαμερικανοποίηση της χώρας, χωρίς να χρειάζεται πια (όπως στο παρελθόν) στρατιωτική χούντα γι' αυτό (όπως άλλωστε και στην ίδια τη Λατινική Αμερική σήμερα!). Η κοινοβουλευτική χούντα θα «αποφασίζει και διατάζει» παίρνοντας όλα τα μέτρα που θα επιβάλλουν οι ξένες και ντόπιες ελίτ, με την αποφασιστική βοήθεια του κοινοβουλευτικού λόχου της, των κομματικά ελεγχόμενων συνδικάτων που θα δίνουν «μάχες» για την τιμή των όπλων, των ΜΜΕ και ιδιαίτερα των κρατικών, που ήδη συναγωνίζονται αυτά του... Τσαουσεσκου στην προβολή του «έργου» του περιπλανώμενου «Ηγέτη», της «ανεξάρτητης δικαιοσύνης» που θα χαρακτηρίζει «παράνομες και καταχρηστικές» τις απεργίες που δεν βολεύουν τις ελίτ, και των σωμάτων καταστολής που θα παίζουν ρόλο εσωτερικής κατοχής, σύμφωνα με τις εντολές των ελίτ. Στο μεταξύ η φτώχεια θα μεγαλώνει, καθώς τα άμεσα και έμμεσα (πολλαπλασιαστικά) αποτελέσματα από το πετσόκομμα μισθών και δημοσίων δαπανών θα ενεργούν πάνω στη συνολική ζήτηση. Η ανεργία θα γίνει μαζική, εφόσον ο μεν καταβαραθρωμένος, μετά την ένταξη της χώρας στην ΕΕ/ΟΝΕ, ιδιωτικός παράγωγικός τομέας δεν έχει σχεδόν καμιά δυνατότητα απορρόφησης της ανεργίας, ενώ τώρα θα αδυνατεί να παίζει τον ιστορικό απορροφητικό ρόλο του ακόμη και ο δημόσιος τομέας. Ο συνδυασμός της ανεργίας και φτώχειας, με τα ανισομερή αποτελέσματα που θα έχουν οι έμμεσοι φόροι πάνω στα χαμηλά εισοδήματα, θα οδηγήσει αναπόφευκτα σε αναγκαστικά ακόμη μεγαλύτερη ανισότητα, στην οποία ήδη είμαστε πρωταθλητές στην ΟΝΕ. Το αποτέλεσμα θα είναι η δημιουργία οάσεων για τους πλουσίους (ξένους και ντόπιους), ανάμεσα στις ερήμους της ανέχειας σε τερατουπόλεις όπως η Αθήνα, όπου παιδικές συμμορίες θα άλληλοσκοτώνονται στους δρόμους για τα ναρκωτικά, όπως ακριβώς γίνεται σήμερα στο Μεξικό ή την Αργεντινή. Αυτά όλα δεν σημαίνουν βέβαια ότι «το οικονομικό πρόβλημα της Ελλάδας είναι πολιτικό (που) οφείλεται στους διεφθαρμένους και άχρηστους πολιτικούς, καθώς και στο θεσμικό πλαίσιο που τους αναδεικνύει», όπως υποστηρίζει μια εντελώς αποπροσανατολιστική άποψη του συρμού^[51],⁵¹ η οποία δεν θέτει καν θέμα κοινωνικοοικονομικού συστήματος,

---

⁵¹ Βλ. π.χ. Γιώργος Ν. Οικονόμου, *Ελευθεροτυπία* (5/3/2010).

παγκοσμιοποίησης, ΕΕ κ.λπ.! Ούτε βέβαια η έξοδος από την χρόνια κρίση μπορεί να έλθει με την ανυπακοή, όπως υποστήριζε ο Αμερικάνος «αντιεξουσιαστής» Ζινν και κάποιοι «αντισυστημικοί», η οποία, από μόνη της, μπορεί να οδηγήσει σε κάποια «μερεμέτια» στο σύστημα και, το πολύ, σε εύκολα καταπνίξιμες εξεγέρσεις.

Αντίθετα, σύμφωνα με το δεύτερο σενάριο, για να ξεπεράσουμε την τωρινή κρίση, αλλά και να βάλουμε τις βάσεις για οριστική έξοδο από τη χρόνια κρίση του ελληνικού συστήματος, πρέπει να ξεκινήσει μια διαδικασία αυτό-οργάνωσης σε όλα τα επίπεδα εδώ και τώρα: από τις γειτονιές και τα χωριά μέχρι τα εργοστάσια και τα γραφεία. Βραχυπρόθεσμα, οι συνελεύσεις των πολιτών, των εργαζόμενων, των αγροτών κ.λπ., θα μπορούσαν, συνομοσπονδιούμενες σε εθνικό επίπεδο, να οργανώσουν τον τρόπο αχρήστευσης των ληστρικών μέτρων με συντονισμένες απεργίες που θα κατέληγαν σε μια γενική απεργία διαρκείας, μέχρι να εξαναγκαστούν οι ελίτ σε δημοψήφισμα για τα μέτρα. Το κρίσιμο σημείο όμως είναι να μην διαλυόντουσαν οι συνελεύσεις αυτές την επομένη της απόρριψης των μέτρων, αλλά να έβαζαν τις βάσεις για μια εντελώς διαφορετική οργάνωση της οικονομίας και της πολιτείας, μέσα από νέες οικονομικές και πολιτικές δομές που θα εξασφάλιζαν τον άμεσο από μέρους των πολιτών έλεγχο τους — δηλαδή την ισοκατανομή της πολιτικής, οικονομικής, αλλά και γενικότερα της κοινωνικής, δύναμης.⁵²[\[52\]](#)

5. Το πραγματικό δίλημμα για τον Ελληνικό λαό

Σήμερα, παρά τα ληστρικά μέτρα της ΕΕ και του ΔΝΤ, η χρεωκοπία απλώς αναβάλλεται, εφόσον ο «μηχανισμός» που συμφωνήθηκε με την τρόϊκα δίνει λύση μόνο στο άμεσο πρόβλημα της ρευστότητας, αλλά όχι και στο μακροπρόθεσμο πρόβλημα της φερεγγυότητας που δημιουργεί η δυναμική του υπέρογκου χρέους σε συνδυασμό με τα τοκογλυφικά επιτόκια (5%) που μας επιβάλλουν οι «εταίροι» μας για να μας «βοηθήσουν» με το αζημίωτο! Αυτό συμπεραίνουν διεθνούς κύρους αναλυτές,⁵³[\[53\]](#) οι οποίοι κάθε άλλο παρά «μπακαλίστικους» υπολογισμούς κάνουν, όπως τους παρουσίασαν κάποιοι ανυποψίαστοι υποστηρικτές της... αξιοπιστίας του κυβερνητικού Προγράμματος Σταθερότητας!⁵⁴[\[54\]](#) Το ίδιο άλλωστε το ΔΝΤ ουσιαστικά επιβεβαιώνει τους υπολογισμούς αυτούς και φέρεται ότι δήλωσε στον σοβαροφανή (που παριστάνει τον) Υπουργό Οικονομικών της χώρας ότι μέχρι το 2014 το Χρέος μας θα φθάσει το 150% του ΑΕΠ (από 120% σήμερα) — γεγονός που, όπως υπολογίζεται, σημαίνει πως τα επόμενα πέντε χρόνια θα πληρώσουμε για τοκοχρεωλύσια €240 δις. Ευρώ, όσο περίπου το σημερινό μας

---

⁵² Βλ. *Η Παγκόσμια Κρίση, η Ελλάδα και το Αντισυστημικό Κίνημα* (2009), κεφ 14.

⁵³ Βλ. π.χ. Wolfgang Münchau, "Greece's bail-out only delays the inevitable," & Alan Beattie, "Greek bail-out teams face hard balancing act," *The Financial Times* (18/4/2010).

⁵⁴ Βλ. "Ε" (20/4/2010).

ΑΕΠ!⁵⁵[55] Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι σε δημοσκόπηση του Ρώτερς πολλοί οικονομολόγοι βλέπουν βέβαιη τη χρεωκοπία τα προσεχή χρόνια, ενώ ο Daniel Gros, διευθυντής του κέντρου Ευρωπαϊκών Μελετών, δηλώνει ότι «κάποια μορφή χρεωκοπίας είναι σήμερα τόσο πιθανή που γίνεται το κεντρικό σενάριο».⁵⁶[56]

Το πραγματικό, επομένως, δίλημμα για τον Ελληνικό λαό δεν είναι χρεωκοπία ή όχι. Το πραγματικό δίλημμα είναι: χρεωκοπία με βάση τους επαχθείς όρους που μας επιβάλλουν οι «εταίροι» μας, ή χρεωκοπία στην οποία θα επιβάλουμε τους δικούς μας όρους. Εάν η απόφαση αφεθεί στις ντόπιες και ξένες ελίτ, θα συνεχιστεί η σημερινή διαδικασία που θα γονατίσει κυριολεκτικά τον ελληνικό λαό με στόχο να μη χάσουν οι πιστωτές μας. Αντίθετα, η εντατικοποίηση της κοινωνικής πάλης και ο αγώνας γι' αυτο-οργάνωση, πέρα από τις ελίτ και τα ελεγχόμενα από αυτές συνδικάτα κ.λπ., μπορεί ν' ανατρέψει αυτή τη διαδικασία και να οδηγήσει στην άμεση μόνομερή έξοδο από την ΟΝΕ και την ΕΕ, η οποία θα πρέπει να συνοδευθεί από ένα ολοκληρωμένο «πακέτο» μέτρων που θα στοχεύει στην πραγματική φορολογική σύλληψη των ντόπιων ελίτ και στον παράλληλο εξαναγκασμό των ξένων ελίτ, που έχουν σημαντικό μέρος της ευθύνης για την έκρηξη του χρέους, να θυσιάσουν σημαντικό τμήμα του κεφαλαίου τους και να δεχτούν την μακροπρόθεσμη αποπληρωμή, με χαμηλά επιτόκια. Έτσι, θα άνοιγε ο δρόμος για τη δημιουργία των προϋποθέσεων μιας αυτοδύναμης (όχι αυτάρκους) οικονομίας χωρίς χρέη που θα ελέγχαν άμεσα οι ίδιοι οι πολίτες (οι «δήμοι») και όχι οι ντόπιες και ξένες ελίτ, της «δημοτικοποίησης» των μέσων παραγωγής (δηλαδή του άμεσου συλλογικού τους ελέγχου από τους πολίτες, αντί της αποτυχημένης ιδιωτικοποίησης ή κρατικοποίησής τους) και, τέλος, της συνομοσπονδιακής κατανομής των οικονομικών πόρων σε μια αποκεντρωμένη Ελληνική συνομοσπονδία «δήμων».⁵⁷[57]

Υπάρχει εναλλάκτικη λύση πέρα από τον απατηλό «μονοδρόμο»

Όπως τόνισα και προηγουμένως τα σύνθηματά για «κατάργηση του Συμφώνου Σταθερότητας» ή για «αντικαπιταλιστική αποδέσμευση από την ΕΕ/ΟΝΕ» είναι αποπροσανατολιστικά, γιατί ουσιαστικά μεταθέτουν το θέμα να λυθεί στην ΕΕ/ΟΝΕ, όταν θ' αλλάξει ο γενικός συσχετισμός δυνάμεων μέσα σε αυτήν, ή αντιστοίχα όταν θα ανατραπεί ο καπιταλισμός, δηλαδή ...σε τρία τέρμινα. Στο μεταξύ, ο Ελληνικός λαός θα έχει γονατίσει μέσα στην νεοφιλελεύθερη ανέχεια και την ανεργία (που, σήμερα, συνήθως καταλήγει στον συντηρητισμό και την απάθεια, βλ. π.χ. το Βρετανικό παράδειγμα). Αντίστοιχα, το σύνθημα της «απεΐθειας στην ΕΕ» καταντά ρητορικό, όταν το κυβερνών κόμμα ελέγχει τα κυριότερα

⁵⁵ A. Sakoui & K. Hope, "Markets gear up for Greek debt restructuring," *The Financial Times* (21/4/2010).

⁵⁶ R. Atkins & K. Hope, "Greece faces risk of spiralling into default," *The Financial Times* (22/4/2010).

⁵⁷ Βλ. *Η Παγκόσμια Κρίση, η Ελλάδα και το Αντισυστημικό Κίνημα* (Κουκκίδα, 2009), κεφ. 14.

συνδικάτα (από τα οποία άλλωστε προκύπτουν στη συνέχεια επαγγελματίες πολιτικοί στο κόμμα) και επομένως το εάν, πότε και πως γίνονται μαζικές κινητοποιήσεις!

Ακόμη και τώρα όμως το έγκλημα αυτό των ελίτ θα μπορούσε να σταματήσει, μέσα από αγώνα, με επικεφαλής τους αποδιοπομπαίους τράγους του συστήματος στον δημόσιο τομέα, με στόχο τη γενική απεργία διαρκείας που θα παρέλυε τον κρατικό μηχανισμό, και με αιτήματα όπως τα παρακάτω που θα έπρεπε ν' αποτελέσουν ένα εναλλακτικό «πακέτο» μέτρων που, ακόμη και στο υπάρχον σύστημα της οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας», θα μπορούσε να εξασφαλίσει:

- την έξοδο από τη σημερινή δημοσιονομική κρίση (όχι βέβαια από τη χρόνια οικονομική κρίση που είναι συνάρτηση μακροπρόθεσμων ριζικών αλλαγών στην παραγωγική και καταναλωτική δομή χώρας), χωρίς το σημερινό πετσόκομμα κοινωνικών κατακτήσεων, τη μαζική ανεργία και τη φτώχεια για δεκαετίες,
- πραγματική κοινωνική δικαιοσύνη (όχι αυτή που επικαλείται η κυβέρνηση!) για την έξοδο από την κρίση, επιβάλλοντας σε αυτούς που κυρίως ωφελήθηκαν όλα αυτά τα χρόνια από τον υπέρογκο δανεισμό, να πληρώσουν το χρέος από τις πελώριες περιουσίες που συγκέντρωσαν με την φοροδιαφυγή, αισχροκέρδεια κ.λπ.,
- τη δημιουργία των προϋποθέσεων για οικονομική αυτοδυναμία (όχι αυτάρκεια) και υπέρβαση του άσκοπου καταναλωτισμού στο μέλλον.^{58[58]}

Η θεμελιακή προϋπόθεση για ένα παρόμοιο πακέτο μέτρων είναι η ανάκτηση της εθνικής κύριαρχίας στο οικονομικό επίπεδο που σήμερα έχει καταλυθεί. Αυτό συνεπάγεται την άμεση έξοδο από την Ευρωζώνη — λύση που προτείνουν ακόμη και ορθόδοξοι οικονομολόγοι του Χαρβαρντ (με άλλο βέβαια σκεπτικό και σαν προσωρινό μέτρο),^{59[59]} σε αντίθεση με τις δικούς μας φωστήρες «αριστερούς» διανοούμενους που προβλέπουν τη συντέλεια του κόσμου από παρόμοια ενέργεια! Για να μην είναι όμως οδυνηρή η διαδικασία αυτή, θα πρέπει να συνδυαστεί με ένα συμπληρωματικό «πακέτο» μέτρων όπως τα παρακάτω, που θα γίνουν εφικτά μετά την έξοδο από την ΟΝΕ και τη συνακόλουθη αποδέσμευση μας από το Σύμφωνο Σταθερότητας: Έτσι, το «πακέτο» αυτό θα έπρεπε να περιλαμβάνει μέτρα όπως τα παρακάτω για ν' αποφευχθεί κάθε οικονομική ανατάραξη, χωρίς την ανάγκη καμιάς περικοπής μισθών και συντάξεων και απολύσεων στον δημόσιο τομέα παρά μόνο εκείνων που αποδεδειγμένα δεν προσφέρουν υπηρεσία και χρησιμοποιούν τη θέση τους σαν ένα είδος αργομισθίας. Έτσι, το πακέτο αυτό θα μπορούσε ν' αποτελείται από τα παρακάτω 8 (οκτώ) βασικά μέτρα:

---

⁵⁸ Βλ. περιοδικό *Περιεκτική Δημοκρατία* (αρ. 20-21) & *Η Παγκόσμια Κρίση, η Ελλάδα και το Αντισυστημικό Κίνημα* (Κουκκίδα, 2009), κεφ. 14.

⁵⁹ Martin Feldstein, "Let Greece take a eurozone «holiday»," *The Financial Times* (16/2/2010).

1) Την αμέση έξοδο από την Ευρωζώνη, έτσι ώστε η Ελλάδα να επαναποκτήσει την οικονομική (νομισματική και δημοσιονομική) κυριαρχία που είχε πριν την ένταξη και να μπορεί να επιβάλει τους δικούς της όρους στους πιστωτές, αντί αυτοί τους δικούς τους όπως γίνεται σήμερα.

2) την λογική υποτίμηση της «νέας δραχμής» (π.χ. 30%) για να καλυφθεί η συνεχής υπερτίμηση του νομίσματος αυτή τη δεκαετία, η οποία είχε καταστροφικές συνέπειες ιδιαίτερα στις εξαγωγές και τον τουρισμό (τη «βαρειά» βιομηχανία μας) αλλά και σε όσες εξαγωγές κάναμε ακόμη, ενώ συγχρόνως έκανε τεχνητά φθηνότερες τις εισαγωγές μας που αντικατέστησαν ακόμη και τα ντόπια αγροτικά προϊόντα. Για να μην κτυπηθούν μάλιστα τα λαϊκά στρώματα από τα ακριβότερα εισαγομένα είδη πρώτης ανάγκης που θα συνεπαγόταν η υποτίμηση θα μπορούσαν να επιχορηγούνται (με χρήματα από τα έσοδα που θα προέκυπταν από ένα βαρύ επιπρόσθετο φόρο στα εισαγόμενα είδη πολυτελείας), ενώ πραγματικοί έλεγχοι στις τιμές θα μπορούσαν να παρεμποδίσουν τις μη απαραίτητες ανατιμήσεις

3) την δραχμοποίηση του χρέους, έτσι ώστε από τη μια μεριά να εμποδίσουμε τους πιστωτές να κάνουν κέρδη από την υποτίμηση και από την άλλη ν' ανακτήσουμε τον ολοκληρωτικό έλεγχο πάνω στο χρέος (π.χ. αν οι δανειστές δεν δέχονται τους όρους μας μπορούμε να καταφύγουμε και σε άλλες υποτιμήσεις ώστε να χάσει και άλλη αξία το χρέος — συνήθης πρακτική της Βρετανίας στο παρελθόν).

4) την επαναδιαπραγμάτευση του χρέους από θέσεως ισχύος για να επιβληθεί στους πιστωτές μια δραστική μείωση του (για να αντισταθμίσουμε την υπέρογκη αύξηση του λόγω των τοκογλυφικών επιτοκίων που πληρώναμε) αλλά και μια σημαντική επιμήκυνση της περιόδου αποπληρωμής του. Σε περίπτωση που δεν δεχτούν τους όρους μας κηρύσσουμε άμεση παύση πληρωμών (τοκοχρεωλυσίων). Η στάση πληρωμών δεν σημαίνει, βέβαια, όπως τρομοκρατούν οι ελίτ τον λαό, ότι θα σταματούσε το Κράτος να πληρώνει μισθούς και συντάξεις! Απλώς θα σταματούσε να πληρώνει τα δισεκατομμύρια που χρωστά στους πιστωτές, μέχρι να πληρώσουν οι ντόπιες και ξένες ελίτ το χρέος, ενώ συγχρόνως θα δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για αυτοδύναμη ανάπτυξη που θα καταργούσε την ανάγκη δανεισμού από τους καρχαρίες των αγορών.

5) τη σταδιακή αποπληρωμή του Χρέους με έσοδα που θα προέλθουν βασικά από ένα άκρως προοδευτικό έκτακτο φόρο ακίνητης και κινητής περιουσίας (π.χ. για περιουσίες πάνω από 1 εκ. Ευρώ, που βρίσκονται είτε στην Ελλάδα είτε σε καταθέσεις του εξωτερικού).

6) αυστηρούς έλεγχους στην κίνηση κεφαλαίου, ώστε να σταματήσει η συνεχής εκροή κεφαλαίων των ελίτ που μόνο τους τελευταίους μήνες ξεπερνά τα 10 δις Ευρώ,^{60[60]} και να ελεγχθεί η κερδοσκοπία.

7) τη κοινωνικοποίηση των Τραπεζών, έτσι ώστε να μην είναι δυνατή η κερδοσκοπία σε βάρος των Ελληνικών καταθέσεων όταν ληφθούν τα παραπάνω μέτρα, με παράλληλη κρατική εγγύηση όλων των καταθέσεων μέχρι ένα λογικό όριο που θα αποκλείει τις ελίτ και τα προνομιούχα στρώματα.

8) τη βαρειά φορολογία (μετά από καταγραφή/εγγραφή) της μεγάλης ακίνητης και κινητής περιουσίας (γιωτ, πολυτελή αυτοκίνητα, κ.λπ.) ώστε να εξαναγκαστεί η ντόπια ελίτ και τα προνομιούχα στρώματα που ήδη έχουν μεταφέρει σημαντικά κεφάλαια στο εξωτερικό τους τελευταίους μήνες είτε να επαναφέρουν τα κεφάλαια αυτά γι' να πληρώσουν τους οφειλόμενους φόρους τους είτε να τους πληρώσουν με κατασχέσεις της εδώ περιουσίας τους.

Ο συνδυασμός των μέτρων αυτών θα σήμαινε περισσότερες δουλειές και εισοδήματα, καθώς και μείωση της πελώριας ανισοκατανομής εισοδήματος, αντί για την ανεργία, τη φτώχεια και τη μεγαλύτερη ανισότητα που μας καταδικάζουν οι Ευρωπαϊκές και ντόπιες ελίτ. Το κυριότερο, θα αποτελούσε βασική προϋπόθεση για να ανοίξει ο δρόμος στην οικονομική αυτοδυναμία, η οποία είναι πράγματι μονόδρομος αν θέλουμε να σταματήσουμε να ζούμε μια συνεχή κρίση με κάποια «φωτεινά διαλείμματα» κάπου-κάπου. Αυτή η αυτοδυναμία όμως σημαίνει ακριβώς το αντίθετο οικονομικό μοντέλο που μας επέβαλαν οι ελίτ όλα αυτά τα χρόνια και τώρα το ενισχύουν με δομικά μέτρα που καθιερώνουν την εξωστρέφεια και την οικονομική καταστροφή.

6. Ο ρόλος των τοπικών κοινωνιών στην μακροπρόθεσμη έξοδο από την συστημική κρίση

Οι τοπικές κοινωνίες στην Ελλάδα βρίσκονται σε μόνιμη κατάσταση υπανάπτυξης, σαν αποτέλεσμα, ιστορικά, της εσκεμμένης πολιτικής της κεντρικής εξουσίας και των επαγγελματιών πολιτικών στα κόμματα εξουσίας για την όλο και μεγαλύτερη συγκέντρωση πολιτικής και οικονομικής δύναμης στα χέρια τους. Στο πλαίσιο αυτό, η σημερινή κοινοβουλευτική χούντα προχωρά στην ολοκλήρωση της διαδικασίας αυτής με το νέο νόμο «Καλλικράτης» που επιφέρει μια πρωτοφανή συγκέντρωση της τοπικής εξουσίας σε ελάχιστους σουπερδήμους και περιφέρειες που σπάζουν κάθε δεσμό του πολίτη της τοπικής κοινωνίας με την τοπική αρχή του, και δημιουργούν νέες εξαρτήσεις από μια νέα

---

⁶⁰ Helena Smith, "Super-rich move billions out as debt crisis overwhelms Greece," *The Observer* (7/2/2010).

τάξη επαγγελματιών πολιτικών σε υπερ-τοπικό επίπεδο (και όχι, όπως μέχρι τώρα, μόνο στο εθνικό), χωρίς βέβαια αυτό να μειώνει την εξουσία των επαγγελματιών πολιτικών στο εθνικό επίπεδο, οι οποίοι φροντίζουν να κρατούν στα χέρια τους τις κεντρικές αποφάσεις που καθορίζουν τις παράμετρους ή το πλαίσιο μέσα στο οποίο παίρνονται οι επί μέρους αποφάσεις από τις σουπερ-τοπικές αρχές.

Βασική όμως προϋπόθεση μιας οικονομικής δημοκρατίας (η οποία ορίζεται ως η οικονομική **δομή** και **διαδικασία** που, με την άμεση συμμετοχή των πολιτών στην διαδικασία λήψης και εφαρμογής των αποφάσεων, διασφαλίζει την ίση κατανομή της οικονομικής δύναμης μεταξύ των πολιτών) είναι η τοπική αυτοδυναμία (οι άλλες δύο προϋποθέσεις που είναι ακόμη πιο μακροπρόθεσμες είναι η **δημοτική** ιδιοκτησία των πλουτοπαραγωγικών πηγών και η **συνομοσπονδιακή** κατανομή των αγαθών και των υπηρεσιών).

Τι σημαίνει όμως **δημοτική** αυτοδυναμία; Κατ' αρχήν ΔΕΝ σημαίνει αυτάρκεια που σήμερα άλλωστε δεν είναι ούτε εφικτή αλλά ούτε και επιθυμητή. Αυτοδυναμία σημαίνει την στήριξη της τοπικής παραγωγής (ή καλύτερα της δημοτικής παραγωγής αν σκεφτούμε τις τοπικές κοινωνίες του μέλλοντος οργανωμένες σε δήμους με την έννοια της άμεσης λήψης των πολιτικών και οικονομικών αποφάσεων του δήμου από τους πολίτες), πρωταρχικά, στους δημοτικούς πόρους, ανθρώπινους και φυσικούς. Σημαίνει ακόμη την ικανότητα αυτόνομου καθορισμού των στόχων και της λήψης των αποφάσεων — μια διαδικασία που οδηγεί σε αντίστοιχη μεγιστοποίηση της τοπικής απασχόλησης και (μέσω των «πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων») του τοπικού εισοδήματος.

Η οικονομική δημοκρατία είναι, κατά συνέπεια, αδύνατη χωρίς μια ριζική αποκέντρωση της οικονομικής δύναμης (η οποία αρχικά μπορεί να είναι μόνο διοικητική) που θα καταστήσει εφικτή την αυτοδυναμία. Έτσι, μολονότι η αυτοδυναμία συνεπάγεται μέγιστη χρήση των τοπικών πλουτοπαραγωγικών πόρων και πηγών ενέργειας, δεν θα πρέπει να συγχέεται με την αυτάρκεια και θα πρέπει πάντοτε να θεωρείται μέσα στο πλαίσιο του συνομοσπονδισμού. Δεδομένου ότι ο αμεσοδημοκρατικός έλεγχος της οικονομίας και της κοινωνίας είναι σήμερα δυνατός μόνο στο επίπεδο συνομοσπονδιούμενων **δήμων**, είναι φανερό ότι η δημοτική αυτοδυναμία είναι μια αναγκαία συνθήκη για την πολιτική και οικονομική αυτονομία.

Ωστόσο, δεν είναι μόνο το αίτημα της αυτονομίας που δημιουργεί την ανάγκη της αυτοδυναμίας, ούτως ώστε να αποκαταστήσουμε τον έλεγχο πάνω στην ζωή μας. Η αυτοδυναμία καθίσταται αναγκαία και από το γεγονός ότι η ιστορική τάση απομάκρυνσης από αυτήν είχε σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στο μακροοικονομικό, το πολιτισμικό, το περιβαλλοντικό και το γενικότερο κοινωνικό επίπεδο.

Η οικονομική δημοκρατία είναι κατά συνέπεια αδύνατη χωρίς μια ριζική αποκέντρωση της οικονομικής δύναμης που θα καταστήσει εφικτή την αυτοδυναμία. Ωστόσο, μια ριζική αποκέντρωση συνεπάγεται στην πραγματικότητα την εγκατάλειψη του τύπου ανάπτυξης που ιστορικά έχει ταυτίσει την πρόοδο με την οικονομική μεγέθυνση και αποτελεσματικότητα. Η απομάκρυνση από την τοπική οικονομική αυτοδυναμία ήταν, στην πραγματικότητα, το αναπόφευκτο αποτέλεσμα της ανάπτυξης της οικονομίας της αγοράς. Με άλλα λόγια, τα χαρακτηριστικά που συνδέονται με το γεγονός αυτό (καταμερισμός της εργασίας, εξειδίκευση, εκμετάλλευση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων μέσω του ελεύθερου εμπορίου), αποτέλεσαν αναπόφευκτη απόρροια του επεκτατικού χαρακτήρα του συστήματος της οικονομίας αγοράς και της δυναμικής του («ανάπτυξη ή θάνατος»). Παρόμοια, η υιοθέτηση από τον μαρξισμό της καπιταλιστικής ιδέας της προόδου οδήγησε στην «σοσιαλιστική» οικονομία ανάπτυξης, στην οποία, η τεράστια συγκέντρωση της οικονομικής δύναμης στα χέρια των γραφειοκρατών, που έλεγχαν τον κεντρικό σχεδιασμό, κατέστρεψε κάθε δυνατότητα αυτοδυναμίας.

Σήμερα, παρατηρείται μια μορφή οικονομικής αποκέντρωσης μέσα στην διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, μια αποκέντρωση που διευκολύνεται από τις τεχνολογικές αλλαγές. Στάδια της παραγωγικής διαδικασίας (για ορισμένα προϊόντα, ακόμα και η ίδια η παράγωγική διαδικασία), που πραγματοποιούνταν στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες, μεταφέρονται στην περιφέρεια και ημιπεριφέρεια και κυρίως στις χώρες της Ανατολικής Ασίας. Οι πολυεθνικές εταιρείες έχουν πια την τεχνολογική ικανότητα να μεταφέρουν μέρη της παραγωγικής δραστηριότητας από το κέντρο προς την περιφέρεια προκειμένου να ελαχιστοποιήσουν το κόστος παραγωγής (συμπεριλαμβανόμενου του περιβαλλοντικού κόστους). Όμως, η αποκέντρωση που σημειώνεται σε αυτήν την διαδικασία είναι **φυσική** και όχι οικονομική, εφόσον η οικονομική δύναμη παραμένει στα μητροπολιτικά κέντρα. Η ίδια η δυναμική της νεοφιλελεύθερης φάσης, η οποία είναι μια διαδικασία απελευθέρωσης των αγορών από τους «περιορισμούς» που επέβαλε σε αυτές το κράτος κατά την κρατικιστική φάση της αγοραιοποίησης, οδηγεί σε περαιτέρω συγκέντρωση της οικονομικής δύναμης στα μητροπολιτικά κέντρα. Θα αποκαλούσα επομένως την διαδικασία αυτή **εξαρτημένη αποκέντρωση**, επειδή δεν οδηγεί στην δημιουργία αυτοδύναμων κοινοτήτων, αλλά, αντίθετα, αποτελεί εγγενές μέρος της σημερινής διαδικασίας συγκέντρωσης της οικονομικής δύναμης στα μητροπολιτικά κέντρα και κάποιας παράλληλης αποκέντρωσης της παραγωγής σε παγκόσμιο επίπεδο.⁶¹ [61] Η διαδικασία αυτή συνεπάγεται λοιπόν την αναπαραγωγή του ιεραρχικού καταμερισμού της εργασίας και των σχέσεων κύριαρχίας/εξάρτησης.

---

⁶¹ Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Εξαρτημένη Ανάπτυξη: η Ελληνική Περίπτωση* (Αθήνα, Εξάντας, 1985 και 1987), κεφ. Α.

Ένα σαφές παράδειγμα εξαρτημένης αποκέντρωσης είναι η «αρχή της επικουρικότητας», που εισάχθηκε και στην Ευρωπαϊκή Ένωση για να καθυστερηθούν οι φόβοι των ευρωπαϊκών λαών που έβλεπαν να χάνεται ακόμη και η ελάχιστη ικανότητα αυτοδιάθεσης που διέθεταν πριν. Η αρχή αυτή, που απαιτεί λήψη αποφάσεων στο κατώτερο δυνατό επίπεδο, αναφέρεται κυρίως στην αποκέντρωση των πολιτικών αποφάσεων, ενώ οι κύριες οικονομικές αποφάσεις αφήνονται στην δικαιοδοσία του κέντρου, δηλαδή της πολιτικής και τεχνοκρατικής ελίτ που ελέγχει τους νέους θεσμούς της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης. Επομένως, η αποκέντρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης όχι μόνο δεν μειώνει την εξάρτηση της περιφέρειας από το κέντρο αλλά, στην πραγματικότητα, την ενισχύει. Τα μητροπολιτικά κέντρα καθορίζουν την ποσότητα και το περιεχόμενο της ανάπτυξης στις περιοχές της περιφέρειας, όχι μόνο στο μικροοικονομικό αλλά και στο μακροοικονομικό επίπεδο:

- στο **μικροοικονομικό επίπεδο**, επειδή το πολυεθνικό κεφάλαιο και οι τεχνικές γνώσεις (know-how) που απαιτούνται για την ανάπτυξη της περιφέρειας, προέρχονται από τις μητροπολιτικές περιοχές,
- στο **μακροοικονομικό επίπεδο**, επειδή οι οικονομικά ισχυρότερες περιοχές είναι σε θέση, μέσω των θεσμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, να επιβάλλουν άμεσα την βούλησή τους στις ασθενέστερες περιοχές.

Σ' αυτόν τον τύπο εξαρτημένης αποκέντρωσης μπορούμε να αντιτάξουμε την **αυτοδύναμη αποκέντρωση**, που μπορεί να στηριχθεί μόνο στην οριζόντια αλληλεξάρτηση οικονομικά αυτοδύναμων κοινοτήτων. Οι οικονομικές σχέσεις μεταξύ των συνομοσπονδιούμενων **δήμων** θα πρέπει, επομένως, να δομούνται στην αμοιβαία αυτοδυναμία και την συλλογική στήριξη, και όχι στην κυριαρχία και την εξάρτηση, όπως συμβαίνει σήμερα. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο στο πλαίσιο μιας διαδικασίας συνομοσπονδιακού δημοκρατικού σχεδιασμού. Η αυτοδυναμία στο πλαίσιο αυτό σημαίνει ότι οι βασικές ανάγκες, καθοριζόμενες δημοκρατικά, θα πρέπει, στον βαθμό που αυτό είναι δυνατό, να καλύπτονται στο τοπικό επίπεδο, παρόλο που το επίπεδο ικανοποίησης των αναγκών αυτών θα πρέπει να είναι το ίδιο σε ολόκληρη την συνομοσπονδία. Επομένως, οι ανταλλαγές μεταξύ των δήμων σε μια συνομοσπονδία είναι και αναγκαίες και επιθυμητές, δεδομένου ότι η αυτοδυναμία δεν μπορεί ποτέ να οδηγήσει στην ικανοποίηση όλων των αναγκών. Το πραγματικό, επομένως, ζήτημα είναι ποιος ελέγχει αυτές τις ανταλλαγές: ο ίδιος ο **δήμος**, όπως συνέβαινε για παράδειγμα στις ελεύθερες μεσαιωνικές πόλεις,⁶²[62] ή η «αγορά» (δηλαδή αυτοί που χάρη στην οικονομική τους δύναμη είναι σε θέση να ελέγχουν την αγορά — η οικονομική ελίτ).

ΤΙ ΚΑΝΟΥΜΕ ΤΩΡΑ;

⁶² Petr Kropotkin, *Mutual Aid* (Boston: Extending Horizons, 1914), σελ. 181-86.

ΒΡΑΧΥΠΡΟΘΕΣΜΑ

Αυτό που μπορούμε και πρέπει να κάνουμε είναι να ανατρέψουμε τα βάρβαρα μέτρα που θα φέρουν μια πρωτόγνωρη οπισθοδρόμηση, μαζική ανεργία και φτώχεια και εννοώ βέβαια:

- αρχικά την αντιστροφή των όρων ως προς τη πληρωμή του Χρέους,
- ανατροπή όχι μόνο των περικοπών μισθών και συντάξεων αλλά και προπαντός των μακροπρόθεσμων νεοφιλελεύθερων μέτρων που επιβάλλουν οι ελίτ (εργασιακές σχέσεις, ασφαλιστικό, ιδιωτικοποιήσεις, κ.λπ.).

Με συντονισμένο αγώνα δεν είναι τόσο δύσκολο όσο φαίνεται γιατί αν εντεινόταν ο αγώνας με συνεχείς απεργίες που καταλήγουν σε γενική απεργία διαρκείας τότε οι ίδιες οι ελίτ θα επέβαλαν την αναδιαπραγμάτευση του Χρέους ή/και τη χρεοκοπία, αν όχι και τη προσωρινή έξοδο από την ΟΝΕ — για να σταματήσουν τον πανικό των αγορών που είναι έτοιμος ανά πάσα στιγμή να ξεσπάσει και πάλι. ΤΟ ΘΕΜΑ ΕΙΝΑΙ ΝΑ ΜΗΝ ΜΑΣ ΕΠΙΒΑΛΛΟΥΝ ΤΟΥΣ ΔΙΚΟΥΣ ΤΟΥΣ ΟΡΟΥΣ ΑΛΛΑ ΕΜΕΙΣ ΤΟΥΣ ΔΙΚΟΥΣ ΜΑΣ, γιατί τότε θα κρατήσουν όλη την ουσία των βάρβαρων μέτρων.

Αντισυστημική πρόταση για την έξοδο από την κρίση

Ένα βασικό χαρακτηριστικό στοιχείο της σημερινής βαθιάς πολυδιάστατης κρίσης στην Ελλάδα, η οποία επεκτείνεται από το οικονομικό στο πολιτικό πεδίο και από το κοινωνικό στο οικολογικό, είναι ότι η κρίση της πολιτικής δεν αφορά μόνο τα κόμματα εξουσίας αλλά και την ίδια την Αριστερά, τόσο την ρεφορμιστική, όπως ήταν αναμενόμενο, όσο και σε σημαντικό βαθμό, την αντισυστημική Αριστερά — δηλαδή εκείνες τις οργανώσεις και κόμματα που θέτουν σε ρητή αμφισβήτηση τους βασικούς θεσμούς του συστήματος, την καπιταλιστική διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς και το πολιτικό της συμπλήρωμα στην αντιπροσωπευτική «δημοκρατία». Και αυτό, διότι είναι ακριβώς η δυναμική των θεσμών αυτών που έχει οδηγήσει στην σημερινή πελώρια και συνεχώς διευρυνόμενη συγκέντρωση οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής εξουσίας αντίστοιχα που μπορεί να δειχθεί ότι είναι η απώτερη αιτία για κάθε διάσταση της σημερινής πολυδιάστατης κρίσης. Σήμερα, τα λαϊκά στρώματα αντιμετωπίζουν τη μεγαλύτερη επίθεση από τις ντόπιες και ξένες ελίτ στη μεταπολεμική περίοδο και η κοινοβουλευτική Χούντα (κατά τη γνώμη μου, η πιο αδίστακτη κυβέρνηση στη μεταπολίτευση που καθοδηγεί μια κλίκα άμεσα συνδεδεμένη με τις ελίτ αυτές), κυβερνά μόνο με την απάτη και την άμεση ή έμμεση βία, καθώς και με την βοήθεια, του κοινοβουλευτικού της λόχου και των άλλων καθεστωτικών κομμάτων (ΝΔ και ΛΑΟΣ), των τηλεοπτικών ΜΜΕ που ελέγχουν οι ελίτ, και της παρωδίας εργατικών συνδικάτων που ελέγχονται από κομματικούς εγκάθετους.

Όσον αφορά την ρεφορμιστική Αριστερά, είναι φανερό ότι ουσιαστικά δεν απορρίπτει τη θεωρία του «μονόδρομου» στην οποία θεμελιώνεται η επίθεση κατά των λαϊκών στρωμάτων, παρά τους βερμπαλισμούς κατά των μέτρων. Έτσι, πανεπιστημιακοί και πολιτικοί που ανήκουν σε διάφορες φράξιες του ΣΥΡΙΖΑ και κυρίως στον ΣΥΝ (όπως έδειξε πρόσφατη έρευνα της Ελευθεροτυπίας που κυρίως εξέφραζε τις απόψεις τους), καθώς και τα ανερχόμενα συστημικά φυντάνια οι Οικολόγοι-Πράσινοι (τα παιδιά του πρότυπου τυχολιώκτη πολιτικάντη Κον Μπεντιτ που πρόβαλλε δεόντως το δήθεν «προοδευτικό» τμήμα του κατεστημένου μας) αποδίδουν, εντελώς αποπροσανατολιστικά, τις αιτίες της κρίσης είτε σε «δυσλειτουργίες» της Ευρωζώνης (έλλειψη κοινής δημοσιονομικής πολιτικής μέσα από κάποιου είδους ομοσπονδιακό σύστημα, λάθος πολιτικές από τους «κακούς» Γερμανούς και, συνακόλουθα, λάθος πολιτικές από τους δικούς μας «κακούς» πολιτικούς που αντί π.χ. να κάνουν ένα... New Deal α-λα-Ρούζβελτ (με ανοικτές και απελευθερωμένες αγορές!) κάνουν πολιτικές λιτότητας ακολουθώντας τις εντολές της «κακής» Μερκελ κ.λπ.), είτε σε «δυσλειτουργίες» του δικού μας πολιτικού συστήματος (πελατειακό σύστημα, διαφθορά κ.λπ.) ή του οικονομικού συστήματος (κλεπτοκρατία των οικονομικών ελίτ, έλλειψη αναπτυξιακής στρατηγικής κ.α.). Οι τάσεις αυτές, παίρνοντας ως δεδομένους τους δύο πυλώνες του Ελληνικού «αναπτυξιακού» μοντέλου (την ένταξη μας στην Ε.Ε./Ευρωζώνη και τις «απελευθερωμένες» αγορές εργασίας, κεφαλαίου και εμπορευμάτων) συμπεραίνουν ότι αρκεί η αλλαγή πολιτικής ΜΕΣΑ στην Ευρωζώνη και την ΕΕ για να ξεπεραστεί η κρίση, ακόμη και με ανοικτές και απελευθερωμένες αγορές, με διάφορες ρεφορμιστικές ουτοπίες που ανήκουν στον χώρο της επιστημονικής φαντασίας, αν όχι της παράπλανητικής α-νοησίας.

Και αυτό, γιατί από τη στιγμή που οικονομίες σε διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης (εξαιτίας σημαντικών αποκλίσεων στην παραγωγικότητα, στις οικονομίες κλίμακος και τελικά την ανταγωνιστικότητα) είναι ενσωματωμένες σε ένα σύστημα ανοικτών και απελευθερωμένων αγορών όπως η ΕΕ/ΟΝΕ, μπορεί εύκολα να δειχθεί, όχι μόνο με τη Μαρξιστική και τη γενικότερη ριζοσπαστική οικονομική θεωρία, αλλά ακόμη και την ορθόδοξη, ότι οι χώρες με τη μεγαλύτερη ανταγωνιστικότητα θα ωφεληθούν από το σύστημα αυτό, σε βάρος των χωρών με χαμηλότερη ανταγωνιστικότητα και οι αποκλίσεις θα μεγαλώσουν. Αυτό άλλοτε αποδείχθηκε και ιστορικά. Δεν είναι τυχαίο ότι τα σημερινά μητροπολιτικά καπιταλιστικά κέντρα δεν διανοήθηκαν ν' ανοίξουν τις αγορές τους, τις οποίες προστάτευαν με δασμούς μέχρι ν' αποκτήσουν προηγούμενως ανταγωνιστικότητες περίπου των ανταγωνιστών τους. Αντίστοιχα, στην Ευρωζώνη, από το 2000 μέχρι σήμερα, σχεδόν εξαπλασιάστηκε το πλεόνασμα στο Γερμανικό Ισοζύγιο πληρωμών, ενώ αντίστροφα εξαπλασιάστηκε το έλλειμμα στο Ισπανικό Ισοζύγιο και τριπλασιάστηκε το έλλειμμα στο Ελληνικό, με ανάλογες συνέπειες στο Χρέος! Αντίθετα, λοιπόν με τις ανοησίες των ρεφορμιστών οικονομολόγων, δεν ήταν νομισματικοί παράγοντες (το «σκληρό» Ευρω και η συμπίεση των Γερμανικών μισθών) που δημιούργησαν αυτό το αποτέλεσμα αλλά οι

προαναφερθέντες παράγοντες που αναφέρονται στα πραγματικά οικονομικά μεγέθη της παραγωγής.

Όμως το ποια είναι η πραγματική αιτία της κρίσης δεν είναι απλά θεωρητικό θέμα, αφού έχει αποφασιστική σημασία όσον αφορά τα απαιτούμενα μέτρα για να ξεπεραστεί η κρίση. Αν δηλαδή υιοθετήσουμε μια εναλλάκτική αντισυστημική προσέγγιση σαν την προτεινόμενη εδώ, τότε όσο οι χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου και ιδιαίτερα η Ελλάδα παραμένουν στην ΕΕ/Ευρωζώνη τόσο οι παραπάνω αποκλίσεις θα μεγαλώνουν και, αν περιοριστεί δραστικά ο δανεισμός τους, όπως απαιτούν σήμερα οι Ευρωπαϊκές ελίτ (ακόμη και θεσμικά με πιθανή τροποποίηση του Συμφώνου Σταθερότητας!) θα επηρεαστούν ανάλογα και οι μελλοντικοί ρυθμοί ανάπτυξης της περιφέρειας σε σχέση με αυτούς του κέντρου. Έτσι, στο πλαίσιο αυτό θα εξασφαλίζεται μεν η σταθερότητα του Ευρώ που είναι αναγκαία στον ανταγωνισμό της ΕΕ με τα άλλα οικονομικά μπλοκ, αλλά οι χώρες στην Ευρωζώνη με σημαντικές αποκλίσεις από τα κέντρα, όπως αυτές του Ευρωπαϊκού Νότου, θα «απολαμβάνουν» σταθερότητα με φτώχεια και μαζική ανεργία, εφόσον «φούσκες», όπως η Ελληνική, θα αποκλείονται. Σε αυτή την μοίρα μας καταδικάζει η συμμετοχή μας στην ΕΕ/ΟΝΕ, που υποστηρίζει σύσσωμη η ρεφορμιστική Αριστερά — ακόμη και αν ξεπεραστεί, με αίμα, η σημερινή κρίση του Χρέους.

Όσον αφορά την αντισυστημική Αριστερά, ένα τμήμα της (βλ. κείμενο υπογραφών οικονομολόγων-επιστημόνων, ΠΡΙΝ, 23/5/2010), μολονότι αναγνωρίζει την ανάγκη εξόδου από την ΟΝΕ και το Ευρώ, όχι τυχαία, δεν μιλά και για έξοδο από την ΕΕ και αυτό, γιατί φαίνεται δεν αναγνωρίζει ότι η συμμετοχή μας στην ΟΝΕ είναι ο ένας μόνο πυλώνας στην κρίση, ενώ ο δεύτερος είναι η συμμετοχή μας στην ΕΕ και η συνακόλουθη υιοθέτηση από μέρους μας του εξωστρεφούς οικονομικού μοντέλου και της απελευθέρωσης των αγορών εμπορευμάτων, εργασίας και κεφαλαίου (το κείμενο μιλά μόνο για άμεσα μέτρα ελέγχου της φυγής κεφαλαίου) που οδήγησε στην αποδιάρθρωση της παραγωγικής δομής μας μετά την ένταξη στην ΕΕ, και στην «αναπτυξιακή φούσκα»! Γι' αυτό και αναφέρεται ακόμη και σε δήθεν εναλλάκτικούς δρόμους που θα μπορούσε ν' ακολουθήσει η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, ακόμη και μέσα στην ΕΕ — αν όχι και την ΟΝΕ —, αποπροσανατολίζοντας πλήρως το λαϊκό κίνημα τόσο για τα αίτια της κρίσης τα οποία τα εντοπίζει μόνο στην ΟΝΕ και το ΔΝΤ, όσο και, συνακόλουθα, για τις πραγματικές εναλλάκτικές λύσεις.

Τέλος, το ΚΚΕ που πάντα έθετε με συνέπεια θέμα εξόδου από την ΕΕ/ΟΝΕ, σήμερα που το αίτημα έχει πια ωριμάσει ακόμη και σε ευρέα λαϊκά στρώματα φαίνεται να εξαρτά την αποδέσμευση από την ΕΕ/ΟΝΕ από την «λαϊκή αντιμονοπωλιακή συμμαχία για τη λαϊκή εξουσία» (που περιλαμβάνει κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής, κεντρικό σχεδιασμό κ.λπ.), ενώ η ΑΝΤΑΡΣΥΑ πλειοδοτεί μιλώντας για «αντικαπιταλιστική αποδέσμευση από την ΕΕ/ΟΝΕ». Κατά τη γνώμη μου, και τα δύο αυτά αιτήματα δεν εκφράζουν τον σημερινό

συσχετισμό δυνάμεων και το λαϊκό επίπεδο συνειδητοποίησης, όπως άλλωστε και το ίδιο το ΚΚΕ αναγνωρίζει όταν μιλά για ώριμες αντικειμενικές, αλλά όχι και υποκειμενικές, συνθήκες. Νομίζω ότι την κρίσιμη αυτή στιγμή που υπάρχει άμεσος ορατός κίνδυνος τελικά να μην σταματήσει η Αριστερά ακόμη και τα ίδια τα βάρβαρα μέτρα, που θα γονατίσουν τα λαϊκά στρώματα για πολλές δεκαετίες, αποτελεί «επαναστατική γυμναστική» να εξαρτούμε την έξοδο από την ΕΕ/ΟΝΕ από την λαϊκή εξουσία ή την καπιταλιστική αποδέσμευση, που προϋποθέτουν επαναστατικές συνθήκες και ανατροπή του καπιταλιστικού συστήματος.

Από την άλλη μεριά, σήμερα είναι φανερό ότι είναι εντελώς ώριμες οι συνθήκες για να συνδέσει η αντισυστημική Αριστερά το αίτημα για την ανατροπή των βάρβαρων μέτρων με την μονομερή έξοδο από την ΟΝΕ και την ΕΕ και την κατάργηση της απελευθέρωσης των αγορών, μέτρα που θα μπορούσαν να παρθούν ακόμη και μέσα στο ισχύον θεσμικό πλαίσιο, από μια άλλη κυβέρνηση, βέβαια, «λαϊκής ενότητας» που θα στηριζόταν, πρώτον, στις μη υποτελείς δυνάμεις της βάσης των κομμάτων εξουσίας (που θα υποχρέωναν τους επαγγελματίες πολιτικούς στην Βουλή σε αντίστοιχη ψήφο στήριξης της νέας κυβέρνησης) και τις αντίστοιχες δυνάμεις της Αριστεράς (κοινοβουλευτικής και εξωκοινοβουλευτικής, συμπεριλαμβανόμενης και της ελευθεριακής). Ακόμη και τώρα, επομένως, θα μπορούσε ένα λαϊκό μέτωπο όλων αυτών των δυνάμεων, που θα είχε στόχο την ανατροπή των μέτρων και της σημερινής αδίστακτης κυβέρνησης, να σταματήσει το έγκλημα των ελίτ, μέσα από αγώνα, με επικεφαλής τους αποδιοπομπαίους τράγους του συστήματος στον δημόσιο τομέα, και με στόχο τη γενική απεργία διαρκείας που θα παρέλυε τον κρατικό μηχανισμό. Αιτήματα όπως τα παρακάτω θα έπρεπε να αποτελέσουν ένα εναλλακτικό «πακέτο» μέτρων που, ακόμη και στο υπάρχον σύστημα της οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας», θα έβαζαν τις βάσεις για μια αυτοδύναμη ανάπτυξη και το άνοιγμα του δρόμου για πραγματική συστημική αλλαγή, σύμφωνα με τις επιδιώξεις των αυτόνομων συνιστωσών του μετώπου αυτού και με βάση τους συσχετισμούς δύναμης που θα διαμορφωθούν στο μέλλον μέσα από τον αγώνα.

Η λύση αυτή θεμελιώνεται σε δύο βασικούς πυλώνες: πρώτον, την μονομερή έξοδο από την Ευρωζώνη και την επανεισαγωγή και υποτίμηση μιας νέας δραχμής (με παράλληλη στήριξη των χαμηλών εισοδημάτων για να προστατευθούν από την υποτίμηση) και, δεύτερον, την επανεισαγωγή αυστηρών κοινωνικών ελέγχων στις αγορές κεφαλαίου, εμπορευμάτων και εργασίας ώστε να προστατευθεί η κοινωνία από τις αγορές. Τα υπόλοιπα εναλλακτικά μέτρα είναι παρεπόμενα των δύο αυτών πυλώνων: δραχμοποίηση του χρέους και στη συνέχεια επαναδιαπραγμάτευση του με βάση τους δικούς μας όρους (συρρίκνωση και επιμήκυνση χρόνου πληρωμής με την απειλή ολοσχερούς στάσης πληρωμών), κοινωνικοποίηση Τραπεζών και βαριά φορολογία στην κινητή και ακίνητη μεγάλη περιουσία, ώστε να πληρώσουν το χρέος μόνο τα προνομιούχα κοινωνικά στρώματα που το δημιούργησαν και βασικά ωφελήθηκαν από αυτό.

Με αλλά λόγια, η αντισυστημική Αριστερά έχει σήμερα τη δύναμη, αν αυτό-οργανωθεί, να επιβάλλει μια αντισυστημική πρόταση στην κρίση που θ' ανοίξει τον δρόμο για μια κοινωνία ισοκατανομής κάθε είδους δύναμης, χωρίς να περάσουμε από ένα μακρύ Μεσαίωνα, με αβέβαιες πολιτικές εξελίξεις.

ΜΕΣΟΠΡΟΘΕΣΜΑ

Αγώνας για την ανατροπή του Καλλικράτη και την επιβολή ενός νέου νόμου που ανοίγει τον δρόμο για πραγματική τοπική Αυτοδιοίκηση με δραστική μεταβίβαση αρμοδιοτήτων και με στόχο τη μεταβίβαση πραγματικής εξουσίας στις τοπικές κοινωνίες.

ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ

Το σχέδιο αυτό αποτελεί το τελειωτικό κτύπημα στην Τοπική Αυτοδιοίκηση γιατί θα σημάνει την οριστική αποκοπή του δημότη από την φυσική δημοτική του αρχή και την υπαγωγή του σε μια νέα ενδιάμεση ελίτ μεταξύ του πολίτη και της κεντρικής ελίτ σε εθνικό επίπεδο. Δημιουργείται δηλαδή άλλη μια συγκέντρωση πολιτικής εξουσίας στο τοπικό επίπεδο, παράλληλα με την συγκέντρωση στο εθνικό που καθορίζει και το θεσμικό πλαίσιο της τοπικής εξουσίας. Έτσι, η εξουσία γίνεται ακόμη πιο συγκεντρωμένη, παρά την προπαγάνδα των ελίτ που παρουσιάζουν το σχέδιο σαν μορφή αποκέντρωσης! Πραγματική αποκέντρωση σημαίνει την περιέλευση της εξουσίας στους ίδιους τους πολίτες, όχι τη συγκέντρωση της τοπικής εξουσίας σε υπερ-δήμους για να εκτελούνται πιο «αποτελεσματικά» οι κεντρικές αποφάσεις! Στη πραγματικότητα μάλιστα ο κύριος στόχος της κοινοβουλευτικής Χούντας με τον Καλλικράτη αφορούσε περισσότερο την εξοικονόμηση χρημάτων για την αποπληρωμή των δανειστών παρά οποιουσδήποτε στόχους σχετικά με την Αυτοδιοίκηση!

Δεδομένου όμως ότι οι ελιτ δεν θα εισάγουν ποτέ παρόμοια νομοθεσία που πραγματικά θα παίρνει την εξουσία από τα χέρια τους θα πρέπει να δημιουργηθούν από κάτω νέοι θεσμοί τοπικής αυτοδιοίκησης, η υλοποίηση των οποίων γίνεται ευκολότερη με την συμμετοχή στις δημοτικές εκλογές, με βάση παρόμοια προγράμματα τοπικής αυτοδυναμίας, όπου οι εκλεγόμενοι από το ψηφοδέλτιο θα λειτουργούσαν σαν τους (ανακλητούς) εντολοδόχους των τοπικών συνελεύσεων, έτσι ώστε η εξουσία από την επομένη των εκλογών να περιερχόταν ουσιαστικά στις συνελεύσεις, έστω και αν τυπικά εξακολουθούσε να υπάρχει για ένα διάστημα δημοτικό συμβούλιο κ.λπ. κατά το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο. Οι στόχοι που θα έπρεπε να υλοποιηθούν άμεσα μετά την περιέλευση της πραγματικής εξουσίας στις συνελεύσεις θα έπρεπε να ήταν:

1) Η δημιουργία τοπικής φορολογικής εξουσίας, είτε μέσω της φορολογικής αποκέντρωσης (δηλαδή της μεταβίβασης πραγματικής φορολογικής εξουσίας από το

εθνικό στο τοπικό επίπεδο), είτε μέσω της δημιουργίας νέων τοπικών φόρων που θα ήταν συμπληρωματικοί ως προς τους κρατικούς φόρους. Το κίνημα αυτό θα πρέπει να αγωνιστεί για την ριζική φορολογική αποκέντρωση και την εισαγωγή ενός νέου **δημοτικού συστήματος φορολόγησης**, δηλ. ενός φορολογικού συστήματος που ελέγχεται από τους δήμους, εννοώ τις συνελεύσεις των πολιτών που σε ετήσια βάση καθορίζουν το επίπεδο ενός άκρως προοδευτικού φόρου εισοδήματος, καθώς και τη διάρθρωση των δαπανών που θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν την χρηματοδότηση προγραμμάτων για την πληρωμή της οικιακής εργασίας, της φροντίδας των παιδιών και των ηλικιωμένων κ.λπ., προγραμμάτων για την αντικατάσταση των παραδοσιακών πηγών ενέργειας με τοπικούς ενεργειακούς πόρους, ιδιαίτερα με ανανεώσιμες πηγές ενέργειας (ηλιακή, αιολική κ.λπ.), με χρήση τοπικής τεχνολογίας και όχι την αγορά τους από τις Γερμανικές κ.ά. πολυεθνικές.

2) Ο έλεγχος της τοπικής παραγωγής, μέσω, αρχικά, της παροχής οικονομικών κινήτρων προς τους τοπικούς παραγωγούς/καταστήματα/πολίτες, προκειμένου να παρακινηθούν ώστε να παράγουν/πωλούν/αγοράζουν τοπικά παραγόμενα προϊόντα, με στόχο το σπάσιμο των αλυσίδων των μεγάλων εταιρειών παραγωγής και διανομής. Στη συνέχεια, η δημιουργία *δημοτικών επιχειρήσεων* (δηλ. επιχειρήσεων που ανήκουν στους δήμους και ελέγχονται από τις δημοτικές συνελεύσεις), που θα έδινε την εξουσία στους δήμους να αναλάβουν όλο και περισσότερο την παραγωγή με βάση ένα πρόγραμμα τοπικής αυτοδυναμίας.

3) Η κάλυψη των αναγκών πρόνοιας των τοπικών πολιτών, μέσω της δημιουργίας ενός *δημοτικού συστήματος πρόνοιας*, δηλαδή ενός συστήματος πρόνοιας που θα ελέγχεται από τον δήμο και θα παρέχει σημαντικές κοινωνικές υπηρεσίες (εκπαίδευση, υγεία, στέγαση, κ.λπ.) τοπικά, ή περιφερειακά σε συνεργασία με άλλους δήμους της περιοχής. Ένα τέτοιο σύστημα, όχι μόνο θα μεγιστοποιούσε την χρήση των τοπικών παραγωγικών πόρων αλλά, επίσης, θα μείωνε δραστικά την εξωτερική εξάρτηση.

4) Η δημιουργία τοπικής χρηματοπιστωτικής εξουσίας που σταδιακά θα έκανε άχρηστο το επίσημο νόμισμα. Σε πρώτο στάδιο θα μπορούσαν να εισαχθούν σχήματα LETS⁶³ [63] — που ήδη λειτουργούν επιτυχώς σε χώρες όπως η Βρετανία — για την άμεση ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών μεταξύ μελών του δήμου, ως ένα πρώτο βήμα για την εγκαθίδρυση δημοτικών συστημάτων για την κάλυψη των αναγκών των πολιτών χωρίς την χρήση χρήματος. Στη συνέχεια και αφού είχε καταληφθεί η εξουσία σε ένα ή περισσότερους δήμους από τις συνελεύσεις θα μπορούσαν να δημιουργηθούν **Δημοτικές Τράπεζες που θα ελεγχόντουσαν άμεσα από τις δημοτικές συνελεύσεις** που θα δεχόντουσαν καταθέσεις

---

⁶³ Βλ. για περιγραφή των σχημάτων αυτών, Ross V.G. Dobson, *Bringing the Economy Home from the Market* (Montreal: Black Rose, 1993).

δημοτών και θα χρησιμοποιούσαν και τα έσοδα που θα τους παραχωρούσαν οι δήμοι για την παροχή δανείων σχετικά με την ίδρυση δημοτικών επιχειρήσεων αλλά και για την έκδοση δημοτικών πιστωτικών καρτών που **θα μπορούσαν επίσης να χρησιμοποιούνται** για την κάλυψη των βασικών αναγκών όλων των πολιτών, μέσω της χρήσης τοπικά παραγόμενων αγαθών και υπηρεσιών, ως ένα πρώτο βήμα για την ίδρυση ενός συστήματος για την κατανομή των παραγωγικών πόρων που θα έκανε άχρηστο το επίσημο νόμισμα.

ΜΑΚΡΟΠΡΟΘΕΣΜΑ

Θα έπρεπε οι δήμοι δηλαδή οι δημοτικές συνελεύσεις να συνομοσπονδιοποιηθούν σε μια Συνομοσπονδιακή Περιεκτική Δημοκρατία που θα μπορούσε να λειτουργεί με βάση τις αρχές που περιέγραφα αλλού⁶⁴[64] δηλαδή:

α) της τοπικής Αυτοδυναμίας,

β) της δημοτικοποίησης των μέσων παραγωγής, δηλαδή του άμεσου ελέγχου τους από τις συνελεύσεις των πολιτών,

γ) του συνομοσπονδιακού καταμερισμού των πόρων με βάση ένα δημοκρατικό Πλάνο για την ικανοποίηση των βασικών αναγκών όλων των πολιτών και δημοτικών πιστωτικών καρτών για την εξασφάλιση της ελευθερίας επιλογής τόσο στην επιλογή των μέσων για την ικανοποίηση των βασικών αναγκών όσο και στην επιλογή των ίδιων των μη βασικών αναγκών που θα επιθυμούσαν να ικανοποιήσουν, εφόσον βέβαια θα ήταν διατεθειμένοι να προσφέρουν κάποιες ώρες επιπρόσθετης απασχόλησης πέρα από τις υποχρεωτικές ώρες απασχόλησης που απαιτούνται για την κάλυψη των βασικών αναγκών.-

---

⁶⁴ Βλ Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία: 10 Χρόνια Μετα* (Ελεύθερος Τύπος, 2009), κεφ. 6.